

DACZIA TÖRTÉNETE

ÍRTA

KIRÁLY PÁL

SZÁMOS KÉITEI,

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1903

Dácia meghódítása.

A római köztársaságnak folytonos hódításokra törekvő politikája sohasem kívánt kike-
ékített, biztosan meg-
állapított határokat, sőt
ellenkezőleg örvendett a
kormány minden visz-
szásságnak, mert min-
dig új és új alkalom
adt a szomszédok dol-
gaiba való beavatko-
zásra. De mikor csá-
szársággá alakult az
egész művelt világot /
magába fogadó állam,
a birodalmi határokat
is meg kellett állapí-
tani, s Julius Caesar
éjszakkeleten a Rajnát
jelöli ki a rómaiság
végső vonalának, és már
a dunai határ megállapí-
tását is tervezve, tíz lé-
gió és tízezer lovas várta az induécási pa-

Julius Caesar,
asalt meUszoier (lóriin, muzeum).

* Légio = hadtest = 6000 ember.

rancsot Adria kikötőiben, mikor Brutus lőre Augustus kezeibe jutatta a legfőbb hatalmat. Az új (kosár készségesen haladt az elődjétől megszabott csapáson és halálakor Rómának

Dák király (talán Burivisla).
(Mellszobor a nápolyi múzeumban.)

öt nagy tartománya (provincia) van a Duna partjain. A természetes határokat elérték tehát, s a későbbi császárok csak arra törekedtek, hogy biztosítsák tartományaikat. és ez rende-

sen sikerült is, ha a balparti vándor népek viszálykodtak. c

Az aldunai síkság vándor tömegei közt legkiválóbbak a dákok voltak, kik az agathyrseket

vagy ezeknek utódait kiszorítván lakaikból, maguk telepedtek meg a gazdag erdélyi részekben. Első királyuk Burivista, Julius Caesar kortársa,¹ népét egyesítvén, a dákok veszedelmesek lettek a római birodalomra, s a nagy dictator² már háborút akart ellenük indítani, de halála megakadályozta tervének végrehajtását. Utódját Octaviamist pedig sokkal inkább elfoglalták óriás birodalmának gondjai, hogy sem az aldunai népekkel bajlódhatott volna. Az fő-

Octavianus.
(Marványszobor a Vatikánban.)

löszleges is lett volna, mert Burivistának erőszakos halála után népe törzsekre szakadozva végtelen sokat veszített hatalmából, s majdnem száz év telt le, míg akadt ember, ki

¹ .Caesart 44 márczius 15-én ölték meg Kr. e.

² A római birodalom korlátlan hatalmú ura.

az első király nyomdokaiba lépve, a viszálykodásban merült törzseket hatalmas egészszé tudta egyesíteni.

Közben nagyot fordultak a római birodalom dunamelléki állapotai. A germánok lassan bele-
törődtek a hódításba, megszerették a római műveltséget, s maguk is terjesztették.

Vespasianis.

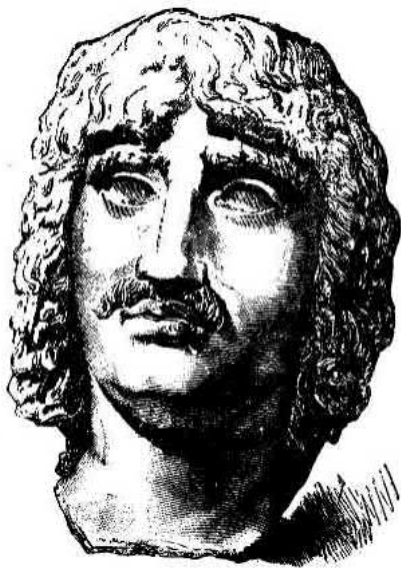
A határok őrizetén¹ rendelt légiók fölöslegessékké váltak, s a császári kormány a Rajna mellől négyet a Duna partjaira rendelt, hogy biztosítsa a jobbparti lakosságot, és megfélemlítse a balparti barbárokat. A dákok se űzhették tovább rabló kalandjaikat. Keleti és déli irányban kerestek tehát kárpótlást. — A

Nero császár halálát (68 Kr. u.) követett zavar-
gások, a négy császár versengése harc- és kalandvágyaiknak tág teret nyitottak s Moesiát (most Szerbia és Románia) majdnem egészen elpusztították. Az erélyes Vespasian véget vetett ugyan kalandjaiknak, de Domitián idejében megújulnak a bajok, s a hadvezetéshez nem értő császár nem tud boldogulni velük,

bár Kr. u. az első évszázad végén maga is Moesiába érkezett, de Decebal dák király diadalról diadalra megy, s a birodalom -kénytelen békét kötni majdnem lealázó föltételekkel. A béke egyik föltétele az volt, hogy Decebal

Domitianus.
(Mellszobor a Louvreban.)

Decebal.
(British museum.)

kellő számú római katonatisztet, mérnököt és munkást kapjon, seregének begyakorlására és országának megerősítésére.

Decebal a kapott szakembereket kiváló ügyességgel használta föl. Szervezte seregét, várakat építtetett, különösen délen és nyugaton,

mert a győzelem mámorának eloszlása után, mindinkább átlátta, hogy a birodalommal még nem birkózott meg, ha annak gyöngé, értet-

Nerva.

(Szobor a Vatikánban.)

len vezérlet alatt volt négy légióját megverte is. Rómában is így gondolkoztak, s mindenki égett, hogy megboszulják a dicsőségükön esett csorbát, — de Domitiánnak nem lévén katonai

becsvágja, napról-napra halasztotta a visszatartó háború megindítását, uralmának végső éveiben pedig, midőn Rómában egyre nőtt az elégtelenség, veszedelmessé válhatott volna trónját hosszú távoliét, és talán ismét szeren-

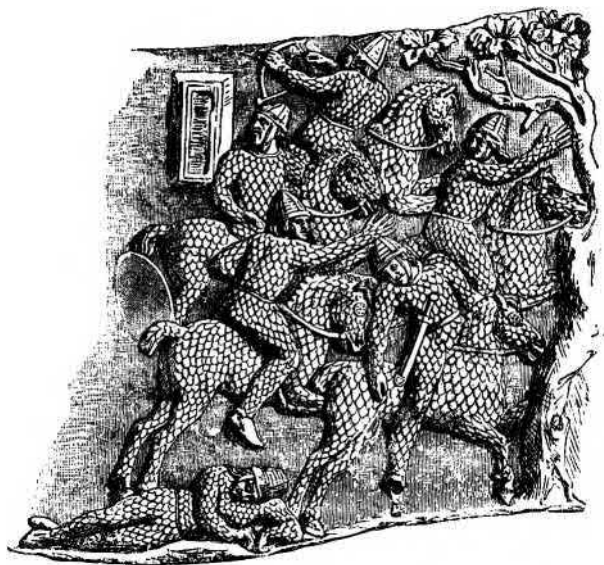

Traján.
(Mellszobor a Vatikánban.)

csétlen háború eshetőségeinek tenni ki. A háborút tehát nem üzentte meg.

A békeszerződés így érvényes maradt, és Moesia helytartója évről-évre kifizette Decebalnak az ajándéknak nevezett adót. Kr. u. 96-ban Nerva, az érdemekben megőszült sena-

tor lépett trónra. Ő meg aggkora miatt félt a háborútól. Nem szakította meg tehát a békét, de örökbe fogadta Marcus-Ulpius Trajanust, a birodalom legkiválóbb katonáját, kiről tudta,

Jazyg lovasok. (A Traján-oszlopról.)

hogy pillanatig se fogja túrni a hazáját ért szégyent. És nem csalódott.

Traján* 98-ban örökölvén a császárságot, a Rajna mellől Pannóniába (Magyarország délnyugoti része) sietett. Szükségesebbnek tartotta személyesen látni a dunai viszonyokat,

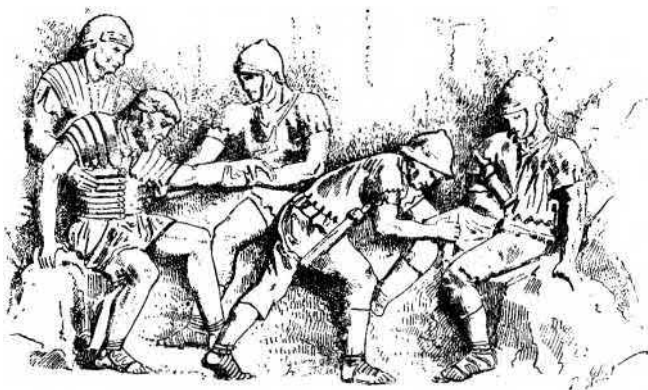
* Marcus Ulpius Traianus.

Traján útja Orsovánál.

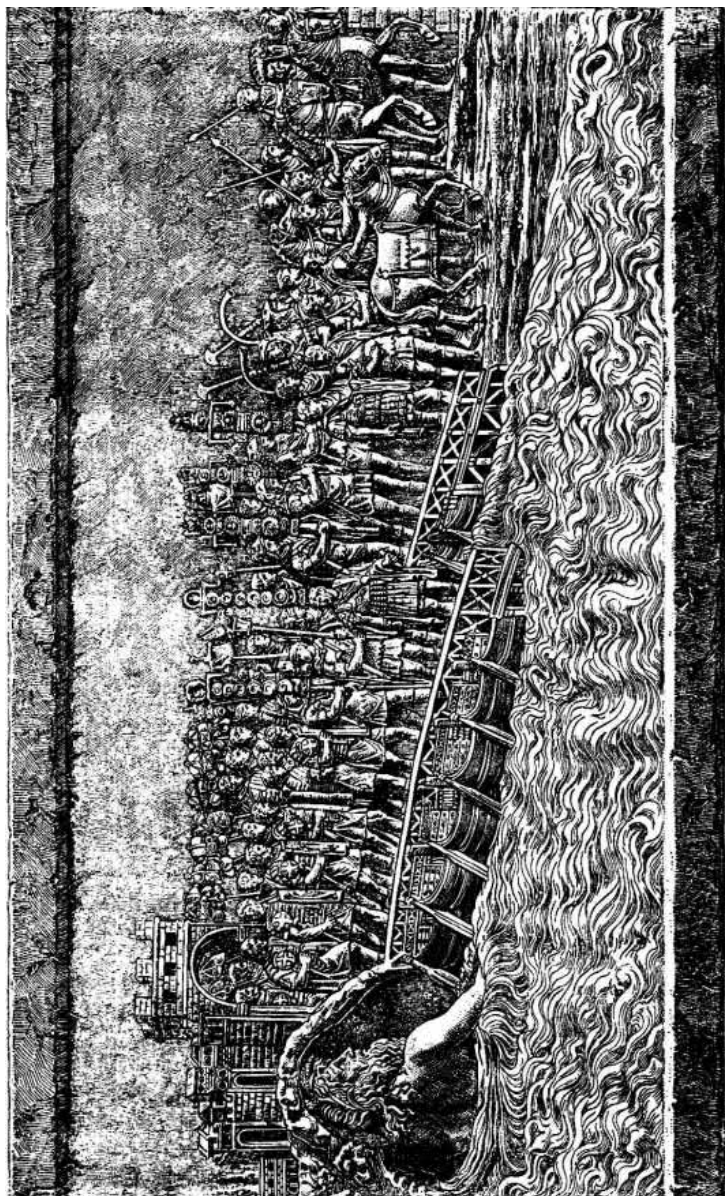
minthogy Rómában ünnepeljék. Majdnem egész évet töltött a fenyegetett tartományban, s mikor meggyőződött, hogy csak erőszakos úton

orvosolhatja a bajokat, megszüntette az évi adót, elrendelte az aldunai útnak a Vaskapu szoroson át való folytatását, s egyúttal fegyverbe szólította a légiókat is. E rendelkezések híre nagyhamar eljutván Decebál udvarába is, megharsant a kürt Dacia (Erdély) bérezel közt is. Tömegesen gyűltek a dákok hős királyuk udvarába; gyülekeztek a szövetségesek

Sebesült rómaiak ápolása. (A Traján-oszlopról.)

is: a tetőtől talpig pikkelypánczélba öltözött jazygok; burok, szarmaták, germánok, suevek; követek mentek Perzsiába, Pakorus királyhoz is, hogy megnyerjék szövetségesül a háborúra, melyről tudta mindenki, hogy rémületes lesz, s az egyik fél teljes pusztulásával fog végződni. Decebált szomorú sejtelmek bánthatták, ha számot vetett erejével és megfontolta az eshetőségeket. Nem is támadott,

Traján serege átkel a Dunán. (A Traján-oszlopról.)

megvárta míg a sasok megjelennek országában.

Traján 101-ben Kr. u. indította meg körülbelül 80,000 főre rúgó seregét. Decebal látva a túlnyomó erőt, békét kért, — de a császár megalázkodást kívánt, ettől pedig a király büszke lelke sokkal inkább megriadt, mint a

Sarmizegetusa ostroma. (A Traján-oszlopról.)

haláltól, melylyel hosszú katonai pályáján oly sokszor nézett farkasszemet. Megkezdődött tehát a harc, rémítő elkeseredéssel, elszántsággal, s kegyelmet nem ismerő barbársággal. — Az ismeretlen fekvésű Tapae-nál (Karánsebes?) vívták az első és legnagyobb ütközetet, melyben az ellenfelek színe, java mérkőzött egymással. A dákok királyuk példájától lelkesülve, hősie kitarással, halálmegvetéssel küzdöttek,

de hiába, Róma sziklaszilárd légióival és a legnagyobb csesar lángszével nem tudtak megmérkőzni, — s a nap teljes vereséggel végződött. A halottak, sebesültek száma végtelen, és a császár még saját ruhatárát is átadta az ápoló orvosoknak. E véres győzelem megbénította Traján erejét is, pihennie kellett,

Decebal békét kér. (A Traján-oszlopról.)

és kicsinyke szentélyt alapítván az elesettek emlékére, elrendelte, hogy abban minden évfordulón áldozatot mutassanak be a kimúltak szellemeinek. Leróván a kegyelet adóját, újra megindította seregét, és néhány hét múlva bevonult Dácia fővárosába, a királyi Sarmizegetusába.

Decebal belátván a háború folytatásának lehetetlenségét, békét kért, s a császár meg-

adta. Dácia elismerte Róma főnhatóságát, a fővárost légionáriusok szállották meg s a várakat lerombolták, vagy császári őrséggel rakták meg. A pár évvel előbb még rettegett Decebal hűbéressé vált, mint a zsidó királyok, a kik már száz év óta nyögték a császárok igáját.

Traján hallatlan fénynyel tartotta meg dia-

Trajanus a Vaskapunál elrendeli Sarmizegetusa újabb ostromát. (A Trajánus-oszlopról.)

dalmenetét Rómában, de alig zajlottak le a fényes ünnepek, máris híre érkezett, hogy Decebal megtámadta a jazygokat, a «római nép barátjait!» A császár rögtön tiltakozott a jogsértés ellen, de a király igazolás helyett a római őrségek elűzésével válaszolt.

A háború tehát 105-ben újra kitört, az elsőnél sokkal nagyobb elkeseredéssel, kegyet-

lenséggel. Traján óriás erőt mozgósított, nagyobb, mint az előző hadjáratban, míg Decebált elhagyták szövetségesei, sőt nemzetének egy része is, úgy, hogy csak a jobbak kis töredékével szállott az áldatlan harciba, melyben győznie nem, csak buknia, hálnia lehetett.

A császár nyomról nyomra haladva, karddal vívott meg minden talpalatnyi földet, majd

(A Traján-oszlopról.)

Decebál öngyilkossága.

áttörve a Vaskapun (Ilunyd vm.) ismét kitézette sasait Sarmizegetusa tornyaira. Ezzel vége volt a harcnak, és Decebál, hogy elkerülje a megalázó fogságot, s talán, hogy megrövidítse szerencsétlen népének haldoklását, öngyilkos lett, és levágott fejét büszkén mutatták meg Traján testőrei (praetorianusok) az örömrivalgó liarci népnek.

A császár erre oly fényes ünnepelte meg diadalmenetét, milyent Róma, a legnagyobb tökéletességre fejlett pompához szokott császárváros se látott még.

Trajánt a római tanács (senatus) «dáciai» (Dacicus) névvel tüntette ki, s a Traján-téren (Fórum Traiani) fölállította az alapjától csú-

Decebal fejét bemutatják a népnek. (A Traján-oszlopról.)

csáig 38'2 ni. magas, domborművekkel borított óriás fehér márvány-oszlopot (Columna Traiana). * E fényes emlékek kedvezett az idő, s még ma is hirdeti a legnagyobb császár dicsőségét. Márványba vésett képtára ez oszlop a birodalom két legnagyobb, dicsőséggel befejezett háborújának, és csoportozatain a

* Traján oszlopának alapja.

művész nagy közvetlenséggel, hatalmas erővel jeleníti domborműveleg a rémes élethalálharc/. egész lefolyását. Látjuk a hatalmas római tábor megindulását a moesia-i Viminaciumból (Szerbia-Kostolác), Traján személyes vezetésével átkelni a két hajó hídon; a császárt már ellenséges területen vezéreivel

Megerősített tábor építése. (A Traján-oszlopról.)

tartott haditanácsban, majd a mint áldozatot mutat be. A csapatok tábort ütnek, megerősített táborokat építenek, erdőket irtanak, hogy a főtömegek akadály nélkül haladhassanak előre roppant hadikészleteikkel. Találkozunk a hosszú ujjasaikról, bő nadrágjaikról könnyen fölismerhető dák foglyokkal, kiket az előőrsök kézrekerítvén, nagy örömmel visznek császári uruk elé. Látjuk a rómaiak és dákok szövet-

ségeseit, a félig ruhátlan, csak füttykössel fegyverzett germánokat; a pikkelypánczélos jazygokat, a földig érő szoknyát viselő gyalog és lovas szarmata íjászokat, a Lucius Quietus mór sejtől vezérelt éjszakaafrikai mauretánokat (Marokkó), kik villámgyors lovaikat éppúgy ülik, mint a mi alföldi csikósaink; gyö-

Luelus Quietus és maure túljai. (A Traján-oszlopról.)

nyörködhetünk a jól fegyelmezett dák seregek, és a különféle fegyverzetű római, nehéz és könnyű gyalogság rendszeres fölvonulásában. Látjuk, miképen állanak harczy rendbe s törnek egymás ellen halálos tusát víva, melynek nyomában vérpatakok támadnak. A sebesülteket egyforma gondossággal ápolják mindkét részen. A rómaiakat saját orvosaik kötözzetik be. Ütközet, várostrom sűrű egymásutánban

következnek, míg vége felé hajlik a vészes háború, és a büszke Decebal, térdet, fejet hajtva, kér békéi Trajántól. — A császár kegyelmes és megadja, mire Victoria (a győzelem istennője) dák fegyverekből rakott dicsőségoszlopok (tropamm) közt örökíti meg a rettenetes év történetét. Majd ismét megújul a harcz. sokkal nagyobb elkeseredéssel, Egyik fél sem ad többé kegyelmet, a rómaiak kivégzik foglyaikat, a dákok k ö c s i k e r e k t l k r e l e s z í l i k őket, nejeik pedig égő fáklyákkal kínozzák halálra a szerencsétleneket.

A csaták sokkal nagyobbak, véresebbek. mint előbb, de mindig a sasok győznek, a vár-ostromok egyre tartanak. és a legerősebb sziklafészek is kénytelenek megnyitni kapui-

kat. Végre elesik az utolsó nagy erősség, ellenség kezére kerül a főváros, s a jobbak öngyilkosok lesznek. Végül a zárókép,

Dák asszonyok kínozzák a római foglyokat.
(A Traján-oszlopról.)

melyen a legyőzöitek szomorú csoportját
tüntették föl, a mint háznépükkel elhagy-
ják hazájukat!

Decebalus iölgýútjatja székvárosát. (A Traján-oszlopról.)

A dákok.

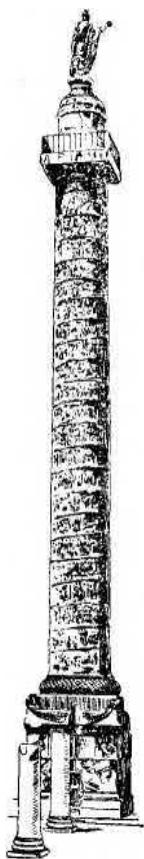
A dák hadsereg létszámáról csak két, egymástól jelentékenyen eltérő adatunk maradt fön­n Strabo nagy munkájában. Szerinte Burivista serege 200,000 fegyveres volt, míg holta után a törzsekre oszlott nemzet Augustus végső éveiben csak 40,000 embert tud kiállítani.

E két adat közt világos az ellenmondás, ha egyszerűen úgy vesszük, mint Strabo írja, hisz Burivista Julius Caesar kortársa volt, s

talán túlélte a nagy dictator úgy hogy a roppant hanyatlásnak egy emberöltő alatt kellett volna bekövetkeznie. Ez majdnem lehetetlen, midőn nem hallunk nagy járványokról, háborúkról s új vándorlásról. Strabo utóbbi adatát valószínűleg úgy kell értelmeznünk tehát, hogy minden törzs 40,1)00 embert állított ki, a mi, négy törzs lévén, ismét megközelítene a Burivista korából fennmaradt számot. S a hiány nem oly nagy, hogy azt komolyan fontolóra kellene vennünk, midőn tudjuk, hogy Strabo csak hallomás után írt.

I la az első adatot fogadjuk el, és a harczképes embereket, a népesség, tizedrészére leszszük, úgy két milliónyi lelt volna az egész nemzet. S ez a szám, ismerve a gyalog népek nagy tömegeit, és a roppant területet, melyen a dákok szétszórva laktak, egészen hihető. Hatalmas erő, mely sok gondot okozhatott a tartományi helytartóknak, a római kormánynak, mert nem csak a dákokkal volt baja minden pillanatban, de a velők törzsrokon (rákokban sem lehetett megbíznia.

A két milliónyi szám kisebb-nagyobb ingadozásokkal megmaradhatott több évtizeden át, s jelentékenyebb veszteséget csak

Traján-oszlop
Rómában.

akkor szenvedlek a dákok, midőn Aelius Catus római helytartó 50.000 embert telepít át a jobbpartra!

Dák fogoly.
(A Traján-oszlopról I.)

A dákok nemzeti szervezete törzsrendszeren alapult, s a források főnököket, részkirályokat emlegetnek, s az egész népet egyesített uralkodóról csak két ízben beszélnek. Az egyeduralkodás tehát nem volt szerves, történeti alapon fejlődött intézménye a népnek; csak időnkint létesítette azt egy-egy kiváló ember, kinek holtával ismét megdőlt a trón. Megdőlt Burivista halálával, midőn a nemzet négy részre bomlott, meg Decebal öngyilkossága után, s a független törzsek Commodus idejében (180—190 Kr. u.) ismét főnökök alatt élnek.

Kormány formájuk aristokratikus, ez együtt jár a törzs-szervezet természetével. A politikai ügyek intézése, a sereg vezérlete kétségtelenül a főemberek kezében volt, a kik hatalmukat nagy vagyonuk és születésük jogán bírták, s hagyták utódjaikra. Az aristokratikus szervezeten kellett alapulnia a katonakötelezett-

ségnek és katonaaállításnak is. Az urak szemé-
lyesen is kötelesek harcolni, s ki kellett állí-
taniok háztájuk összes fegyverfogható férfitag-
ját. Gyalog nemzetek főnökeinek pedig min-
dig nagy a kísérete, tömérdek a szolganépük,
s a sereg magva az urak jobbágyaiból és hű-
béreseiből telt ki, úgy hogy a szabad, de sze-
gény sorsú katonák száma igen csekély lehetett.
A vezérletnek is az urak kezében kellett tehát
lennie, s ők annál magasabb katonai rangot
viseltek, minél több fegyverest állítottak ki.
A dák sereg tisztjeit Traján oszlopán hegyes
fövegeikről és rojtos köpenyeikről ismerhetjük
meg. Ugyanily ruhát viselnek a zászlótartók
is. Öltözetük egyebekben teljesen megegyezik
úgy a gyalog, mint a lovas legénységével.
Ruhadarabjaik a következők:

1. A hosszú ujjú, kézelős, derékon átkötött,
térdig érő felöltő, melyet a tisztek aranynyal
s ezüsttel ékítenek.

2. A köpeny, melyet vállaikon viseltek, s
mellükön dajkatúvel kapcsoltak össze.

3. A bokánál átkötött s a lábbelibe dugott
nadrág, mely annyira meglepte a rómaiakat,
hogy Gallia egy részét «Braccata»-nak (nad-
rágosnak) nevezték el. A zordon éghajlat miatt
viselték, s viselték még a kényes görögök is.

4. A lábbelijük gyalogosaink bakancsához
hasonlít.

A sereg legnagyobb része gyalog, és csak
kis töredék, valószínűleg a leggazdagabbja

harczolt lóháton. Traján oszlopán csak egy esetben látunk lovas ütközetei, s ez is balul üt ki, mert a lovasok nagy folyóba fulladnak.

Zászlajuk nyitott szájú sárkány, a mely valószínűleg szent jelvény is, mint a rómaiak sasa, vagy őseink turul madara. A sárkány réz feji¹ farkához hasonlít; de alsó teste halalakú.

Dák sárkányvivő. A Traján-oszlopról.

A dákok, megbarátkozván a nemzetközi jog formáival, a háború vagy béke kérdésének elintézésére gyakran küldtek követeket, kik a viszonyokhoz képest előkelő emberek = fővegesek vagy üstökösök, tehát közönséges emberek, s fegyversen, cziterát játszva

jelentek meg, oly szertartásokkal, milyen megilleti azt. a kihez járullak. Traján előtt eldobva zászlaikat, térdre borulnak és kezel csókolnak, midőn vége felé hajlik a háború, s e megaláztatást a legelőkelőbb emberek szenvedik, míg a római győzelmek előtt kö-

zönséges emberek állva adják elő uruk kívánságait.

A dák sereg jelentékeny hadikészletet szállított, rendszeren négykerekű szekereken, melyekkel sűrűn találkozunk Traján oszlopán. Meglővén kellő járműveik, gondját viselik sebesültjeiknek is, összeszedték azokat, ha lehetséges volt, még az ütközet folyamán, elszállítván őket olyan helyekre, a hol nem fenyegetett többé veszedelem. A sérülteket gondosan ápolták és gyógyították, mert Traján udvari orvosa szerint megvolt hozzá a kellő ismeretük.

Az élelmezés, ha társzekereiket nem érte baj, rendszeren történhetett, s főleg fiús lehetett, de növényi táplálékot is használhattak, mert a földműveléshez már tudtak Dáciaiban. s a római élelmezők aratnak, gabonát gyűjtenek a dákoktól elhagyott, de megművelt területeken.

A dákok fegyverei a fegyverművesség nagy fejlettségéről tanúskodnak, sokféleségük pedig bizonyítja, hogy mindig a célnak megfelelően alkalmazzák azokat.

Fegyvereiket, melyeknek használati módját a Traján oszlop számtalan csataképen tanulmányozhatjuk, Appolodorus, — az oszlop alkotója — az oszlopaljon gyönyörű csoportzatba foglalja össze; az első hadjárat záróképen pedig diadaljeleket rak belőlök. E képek szerint támadó fegyvereik a görbe, rövid, vagy hosszú, egyenes kard, a lándzsa és a kézjíz;

védő fegyverek pedig a bőrpánczél s a tojásdad alakú pajzs, melyet balkarjukon viselnek és a legváltozatosabb czifrázatokkal látnak el.

A dákok koruknak legkiválóbb, legharcziasabb népei közé tartoznak, s a háború létüknek egyik főeleme, melyet nem nélkülözhetnek, mert legfőbb keresetforrásuk. Hablókalandokra járnak minden évben, a meddig az idő engedi, s a merre boldogulhatnak. A római birodalom tűr talán legtöbbet, míg Traján véget nem vet függetlenségüknek, önállóságuknak.

Vallásuk több Isten hi vés: a legfőbb menynevei hatalomnak Zalmoxist tartják.

A dákok jórészt városokban laknak, építkezésük eléggé fejlett, s fönmaradt számos városnév is. Házaik berendezése azonban a lehető legegyszerűbb. Nyitott tűzhely, néhány fogas, egy-két pad, s a földre fekvőhelyül hintett, állatbőrökkel fődött szalma volt az egész bútorzat, melyet a gazdagoknál talán néhány asztal bővített, s egészített ki. Edényeik egyszerű, agyagból készült fazekak, tálak, korsók s kisebb ivóedények a szegényeknél, de a királyi asztalon s a főurak lakomáin arany, ezüst edények forognak, és Traján oly tömegesen zsákmányolta e kincseket, hogy dúsgazdagon fölszerelhetett velük néhány fényes templomot.

Családi életüket nem ismerjük, de annál inkább a férfiak s asszonyok külsejét. A nők ruhájának legfőbb része a derékon átkötött,

hosszú ujjas tunica. Erre alkalmilag rövid felsőt vesznek. Fejkendőjük leér egész a nyakig, s hátul szalag tartja össze. Lábaikon a férfi iákéhoz hasonló czipőt viselnek. Termetük karcsú, magas, arczuk csinos, és ha a Columna Trajana művésze nem eszményített túlságosan, úgy megérdemlik, hogy szépnek nevezzük őket.

Halottjaikat a dákok elégetik, s hamvaikat edényekbe gyűjtve nagy torral temették el, s kisdéd halommal jelölték kedveseik sírját.

Néprajzilag a dákok az indo-európai fajhoz tartoznak.

A tartomány szervezése.

A második hadjárat befejezte után Traján azonnal megkezdte a tartomány szervezését, de maga csak az alapelveket állapította meg s elhagyta Dácziát, helytartójára D. Perentius Scaurianusra bízván a nagy munka végrehajtását. Scaurianus egységes tartományul szervezi a hódítást, s maga gyakorolja a politikai mint katonai hatalmat. És e két főhatóság együtt maradt jó ideig, mert a Légió XIII Gemina * legátusait külön csak Hadrián császár óta (119—438 Kr. u.) említik.

* A tizenharmadik kettős légió; legátus = parancsnok.

Később két részre osztják a tartományt, s Hadrian császárnak 129 márczius 22-én kelt katonaelbocsátó levele már Dacia Inferiort (alsó Dácia) említvén, föl kell tételeznünk a Dacia Superiort (felső Dácia) is. Az új föl-osztás Marcus Aurelius uralkodásának (It >8—180 Kr. e.) első szakáig marad érvényben. A két tartományrész elnevezésének földrajzilag is van némi fontossága, mert a moesia, pannonjai és britanniai példák alapján kétségtelen, hogy az Italiához közelebb eső rész, tehát a nyugoti volt a Dacia Superior, a keleti pedig az Inferior.

Utóbb a megkülönböztetések eltűnnek, s I)acia Porolissensis, Dacia Apulensis és Dacia Maluensis elnevezések használatnak. Az első a tartomány éj szaki része lévén fővárosa Porolissum (Mojgrád-Szilágyvm), s déli határa talán a Maros felső folyása és az Aranyos völgye; innen Dacia Apulensis a déli Kárpátokig, s a mai Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyék területén. Fővárosa a markomann háborúk befejezte óta Apulum (Gyulafehérvár, Alsó-Fehérvm). Dacia Maluensis, a hegyoldali Dácia, az aldunai síkság az- Öltig. Székhelye Colonia Maluese vagy Maluensis (Céli? Romániában). Sarmizegetusa kétségtelenül kivételes állást foglalt kezdettől fogva.

A három rész jogilag teljesen önálló tartomány. De a közjogi helyzetnek megfelelő el-

nevezéssel a nyelvszokás nem tudván megbarátkozni, sűrűn találkozunk az egyszerű Dacia névvel, sőt Fülőj) császár óta (a III-ik évszáz közepén) még az érmeiken is, minden jelző nélkül csak Provincia Dacia szerepel, épúgy mint Traján idejében. Csak a tartománygyűlés és ennek tisztviselői használják következetesen a helyes elnevezést.

Dácia hegysegei és folyói.

A légi Erdély a középeurópai hegy vidékek legkeletibb nyúlványa, a szármát mélyföld nyugoti szélén, s földrajzi helyzeténél fogva, míg egyfelől keleti határa világ részünk központi hegytömegeinek, másfelől déli részén közvetlen érintkezésben lévén az aldunai síkság állal a Balkánnal. összekötő kapocs Kelet és Nyugot közt. Majdnem négyszögű területét a Kárpátok bevehetetlen fellegrájként fogják be. Láncolataik délen hirtelen és merészen emelkednek ki a síkságból, majdnem 2000 m.-ig, míg nyugot felől lankásan és széles fokozatokat képezve, betöltik jóformán egész bensejét, csak kisebb síkságokat, s legtöbbször elég keskeny folyó völgyeket hagyva; keleti határunkon 1600 m. közép magasságot érnek el. és csöndesen kukásodnak a beszarábiai rónák felé. Oldalaikat keleten és délen sűrű erdők födik, de gerinceik néhol fölemelked-

nek még a futó fenyő határára is. bárha nem érik el az örökös havat. Magaslataik lefelé gyorsan szálfnak alá és síkságokká, vagy fön-síkokká válnak. És e két alakulat sűrűn válto-kozván, végtelenül érdekes az egész terület, s bátran versenyezhet a Schweizczel, a Kajna mellékével vagy déli Tirollal.

A hazánkat befogó hegylánczok közös jel-zésére a régiek nem használják a Kárpát elnevezést, Földrajzukban az Erdős Kárpátok Montes Bastarnici, az erdélyi Határhegységek, Plinius szerint Montes Makrokremnii, délen pedig, Ammianus Marcellinus szerint, Montes Serrorum. A gerinczek nevei közül csak az egy MODS Caucasi (Kaukázus hegy) maradt fönn, melyet az érdemes C. Julius Mansuetus az Olt mellett ismert.

Dácia folyóinak nagyobb része a Duna rendszerébe tartozik; csak a keleti Kárpátok-ból eredő jelentéktelen vizek ömlenek a Dniesterbe. Az éj szaki határhegyek lejtőiről eredő Samus (Szamos), a nyugatról eredő Krizia (Körös) a Miliare és Gilpillel (a fehér és fekete Körös) együtt a Pathissus-ba sza-kadnak. Ugyanezzel egyesül az Ampela (Orn-poly) és a Sztrigybe torkolló Sargetia (Se-bes-Patak) fölvétele után a Maris (Maros). A Dunába ömlenek a Pathirsus (Tisza), a Tibiscus (Temes), ebbe a Tigas (Berzava); majd ismét a Danubiusba (Duna) az Apó (Karas) a Tierna (Eserna); a kis-oláhországi

síkságon a Mutriával (Motrú) egyesült Katarabon, tovább keleten az Alutus (Olt), az Ordessus (Ardzsis) a Naparis (Jalomnicza) a Museussal Bodza egyesülő Hierasus (Szereth) és Porata' (Pruth). -

A Ptolomamstól határfolyóul említett Pyras (Dniester) a Pontus Euxinusba (Fekete-tenger) ömlik.

Dácia helyrajza.

Dáciának az ó-korból csak egy térképét ismerjük, a 365 vagy 366-ban Kr. u. készült Castorius félé, melynek egyetlen másolata maradt fenn a Bécsben őrzött Tabula Peutingeriana (Peutinger tábla).

A Castorius térkép a fő útvonalak szerint sorolja el az egyes helységeket, városokat, s összesen négy fő közlekedési irányt mutat, és pedig:

Arcidava-Ti visco = Varadiától Jáz-Zsuppáig.

Tierna-Tivisco = Orsovától Jáz-Zsuppáig.

Tivisco-Porolisso — Jáz-Zsuppától Mojgrádig.

Drubetis-Apula = Turnu-Severintől a vöröstoronyi szoroson át Gyulafehérvárig.

A térkép összesen 44 helynevet említ, s ezek közül ötöt: Tivisco (Tibiscum) (Jáz-Zsuppa közt, K. rassó-Szőrény vm.); Sarmizegetusa (Várhely. I. lunyad vm.); Napocá (Kolozsvár, Kolozs vm.) és Porolissum (Mojgrád, Szilágy

vm.) coloniának, vagyis önálló hatósággal bíró városnak mond, egyet pedig Ad Aquas (a vizekhez) fürdőnek (Mehádia, Krassó-Szörény vármegye).

Az útvonalak mentén a helységneveket, többkevesebb pontossággal, meg is állapíthatjuk.

Az Arcidava-Tibiscumi útvonal:

1. Arcidava = Varadia.
2. Centum-Putei = Szurdok közelében.
3. Bersovia = Berzovia.
4. Ahihis = a Dokiinra vezető út mellett.
5. Caput-Bubali = Prebul.
6. Tivisco (Tibiscum) = Jáz és Zsúppá közt.

A Tierna-Tibiscum és Tibiscum-Porolis-sumi út.

7. Tierna = Orsóvá.
8. Ad-Mediam = Mehádia.
9. Praetorio = Plugava.
10. Ad Pannonios = Kornia.
11. Gaganis — Ruszka.
12. Masclianis = O-Szadova.
13. Tibiscum = Jáz és Zsúppá közt.
14. Agnavis = Zevoj.
15. Ponte-Augusti = Vajszlova és Váma-Marga¹ közt. |

16. Sarmizegetusa = Várhely.
17. Ad-Aquas = Katán.
18. Petris = Arany.
19. Germizara = Gyógy.²

¹ Mind Krassó-Szörény vm.

² 16—19. Hunyad vm.

20. Blandiana — Kama.

21. Apuluni=Gyulafehérvár.

A Peutingér-féle tábla.

22. Brucla = Nagy-Enyed.*

23. Salinis = Székely-Földvár.

* 20—22. Alsó-Fehér vm.

24. Potaissa — Ton la.¹
 25. Napoca = Kolozsvár.
 26. Optatiana = Magyar-Gorbó.²
 27. Largiana = Magyar-Egregy.
 28. Cersie = Romolt.
 29. Porolisso = Mojgrád.³

A drubetis-apulumi útvonal helységeit már alig lehet teljes biztossággal megállapítani, még kevésbé a Ptolemams Földrajzában említettek.

Találunk egy-két helynevet a fönmaradt régiségek fölirataiban, s a viaszos falapokra írt oklevelekben is, p. o.

Alburnus Major = Vöröspatak (Alsó-Fehér-vm.) és körülötte számos falu: Ampehim = Zalatna (Alsó-Fehér vm.); Micia — Veczel (Hunyad vm.) slb.

A tartomány fővárosának: Colonia I'l-pia Traina Augusta Dacica Sárinizegetusának megalapítása.

A hódítás első éveiben Dáciának csak egyetlen közlekedési útja lévén: az Apnlum-Sarinizegetusa-Tibiscum-Viminaciumi, e vonal a lehető legélénkebb volt. Erre tódultak be a gyarmatosok a világ minden részéből — ex toto örbe — állandó lakóhelyeket keresve;

¹ 23—24. Torda-Aranyos vm.

² 25—26. Kolozs vm.

³ 27—29. Szilágy vm.

erre vonultak vissza a légiök segítő csapataikkal, és az út középpontján még mindig ott táborozik a Légio V Macedonica* legátusával, M. Terentius Scaurianus szál, ki az első szervezési intézte, s megbékéltette a tartományt. A teljes hadtestnek hatezer főnyi tömege s a vele egyesített segítő csapatoknak hasonló vagy talán jóval nagyobb száma, a nagy mozgalom tömérdek embert csábítottak a tábor szomszédságába való településre, a jó üzlet tömérdek kereskedőt csalhatott be, s megalakult a város, a nélkül, hogy hivatalosan megalapították volna. E sürgés-forgás, mozgalmas élet csak három év múlva (110 Kr. u.) csöndé, sedvén el, a tekintélyessé fejlődött polgári lelep érdekében tette Terentius Scaurianus császári urának az előterjesztést, hogy a légii.) tábor mellett keletkezett telepet önkormányzattal ruhazza föl. Traján készséggel fogadhatta a tervet, hogy a «királyi Sarmizegetusa», a legyőzött Dcebal székesvárosa helyen, saját nevére alapíttassék új város. Scaurianus tehát 110-ben a. még ott tartózkodó Légin V Macedonicával teljesítette Traján parancsát, végrehajtva a colonia (város) alapítás érdekes szertartását.

A ki várost akar alapítani, írja Cato, az bikától és tehéntől vont ekével szántsa körül a területet, s a hol barázdát vont, oda falat

* A macedóniai ötödik hadtest.

építsen, a hol kaput, akar, ott emelje ki az ekét s vigye, míg elég széles lesz a nyílás.

Az alapítót mindig conditor-nak nevezik.

Az alapító mindig a régi cinctus Gabinus-t¹ öltötte föl, s egy részét fejére hajtotta, hogy ne láthassa meg a rossz előjeleket. Az ekét vonó ígás állatok fehérek, s jobbról fogják be a bikát, balról a tehenet, s balról-jobbra haladnak.

A körülszántott területet, egymást derék-szögben metsző barázdákkal egyenközzre osztják, kimérve, hogy meddig terjed a város s meddig a szántóföldek, melyek a város növekedtével, a jövődöbeli építési területek. A város közepén — inundus — megjelölik a három főtemplom telkét is. S mindez, az auguroktól gondosan megválasztod szerencsés napon történt, mert ellenkező esetben talán örökös balsors sújtotta volna a várost.

Az új városokat, ha ez megtörténhetett, mindig a legió-láborok mintájára, tehát négyszög vagy téglalakú területre mérték ki, és' csak ott térnek el a gyakorlattól, hol már régebbi város állott, vagy természeti nehézségek akadályozták a szabályoknak pontos érvényesítését. A lakosság részére, különösen a veteránok² részesüllek földadományokban,

¹ A régi rómaiak tógája (köpenyege), melyet az ütközetben is használtak, de utóbb csak városlapításnál és vallási szertartásoknál.

² Kiszolgált katonák.

az eddig puszta területet művelhetővé tették, mert a római nem szeretett vad, a gazdálkodásra még alkalmatlan területeken telepedni meg. S ez előkészítést már a törvény is elrendeli, és csak ott szabad várost alapítani, a hol kész szántóföld és kaszáló van, s esetleg erdő meg legelő. — Ha kész várost — mint Sarmizegetusában is — alakítanak coloniává, a szokást nem érvényesíthették egész teljességében, de azért a fölmérést, a valóságos tagosítást végrehajtották, s föltüntették térképül is.

A kiosztott földeket milyenségük és termékenységük szerint osztályozták. Pannóniában — Dáciiából nincsenek adataink — vannak első és másodosztályú szántók, rétek, makkos erdők, közönséges erdők és legelők.

Róma tehát kellően gondoskodik coloniáiról, s e szerető gondosság néhány évtized alatt fölvirágoztatta Sarmizegetusát, a többi dacizai várossal együtt.

A lakosság rendi fölosztása.

A legelső társadalmi szervezet csak szabad embert és szolgát ismert, s míg annak megadott minden jogot, ezt teljes rabszolgaságra kárhoztatta. Idő folytával azonban e két végletet számos fokozat enyhítette, s az egyes osztályok nem különülnek; el teljesen, érint-

keznek egymással, sőt összefolynak és elegyülnek, úgy, hogy határvonalait alig lehet fölismernünk. Két néposztályt ismert Róma első kormányformája is: a patríciusokat (főurak), plebejusokat (a vagyontalan vagy csekély vagyonú szabad emberek), míg alárendeltjeinek, a meghódított tartományok lakosságának nagy tömege rabszolga. Határainak kiterjesztése után, a körülmények erejétől kényszerítve ad jogokat az itáliaiaknak (olaszországiaknak) de csak végtelen küzdelmek után egyeznek bele a dúsgazdag nagyurak, hogy a plebejusok, a város, majd a köztársaság nagyhatalmi állását megalapító és föntartó néposztály, hivatalképesek, és egyenlőjogúak legyenek a patríciusokkal.

A birodalom társadalmában azonban az egyenjogúsítás után is aristokratikus, s a szabad születés és ingatlan vagyonból adott, vagy inkább szerzett jogokon alapszik. A városok, s így közvetve az állam ügyeire csak azon szabad polgároknak van befolyása, akik 10,000: 40,000; 120,000 frt értékű ingatlan vagyonnal rendelkeznek, s ha életük, foglalkozásuk olyan, hogy a rómaiaknak nagyon is érzékeny hússzegénységét nem sérti, nem alázza meg. Ez esetben az apák jogai átszállanak a fiakra, kik még akkor is megmaradhatnak néha kiváltságaik, szabadalmaik élvezetében, ha elpazarolják is vagyonukat, csak meg tudják őrizni a római méltóságot. A birodalom mérhetetlen társadalmát alkotó és föntartó elemeket meg-

találjuk tartományunkban is, majdnem egész teljességükben, beletekinthetünk jóformán minden titkába, és csak olyannak fogjuk találni, mint bármelyik latin tartományét.

A lakosság legalsóbb osztálya a rabszolgák, kiket a római törvény soká, nagyon soká csak tárgyaknak tekintett, megengedvén, hogy életükkel és családjukkal a gazda, a tulajdonos teljes szabadsággal rendelkezzen. Legtömegesebben a császári és magán uradalmakban nyomorogtak, melyekben olykor 10—20,000 szerencsétlen dolgozott végső kimerülésig a nagyúr jóvoltáért. Legtöbbje lánczra verve végzi megszabott kötelességét. Százával, sőt ezrével voltak e szerencsétlenek Dáciaiban is, bár távolról sem oly nagy számban mint Itáliában, vagy a régi gabonatermő tartományokban. A kincstári birtokokat itt is ők művelik, s nagy örömmel használják olcsó, jóformán költségbe se kerülő munkájukat a bérlők is, mint a dúsgazdag Aeliusok. A városi, a földesúr palotájában használt vagy alkalmazott rabszolgák élete nem oly fáradalmas, mint a falusiaké, de sokszor annál keserűbb, mert közvetlenül szenvedik uraiknak, asszonyaiknak kimeríthetetlen, határt nem ismerő szeszélyét, kegyetlenkedését. Es mégis csak ezeknek volt módjukban helyzetükön javítaniok, gazdáik jóindulatának, szeretetének megnyerése, vagy gyöngéik ügyes fölhasználásával, — de főképen alkalmazhatóságukkal. Az ilyeneket a család tagjainak te-

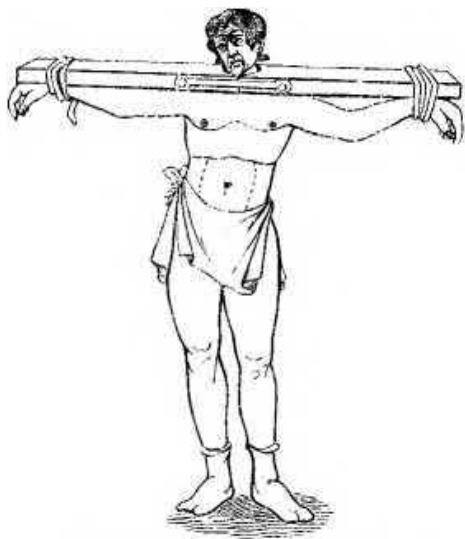
kintették, gyakran együtt étkeztek uraikkal, gyermekeikkel, különösen ha a tulajdonos házában születtek, együtt nevelték őket az úriakkal, kasszonyokkal. E házi rabszolgák — vernae — sok szabadságot élvezhettek, s akárhányszor tetszésük szerint vezették a háznak minden dolgát. A tulajdonosok e házi rabszolgák sorsát, jövőjét — saját érdekükben is — lehetőleg biztosítani törekedvén, megengedték nekik, hogy vagyont gyűjtsenek, üzletet alapítsanak, melynek tiszta jövedelméből tekintélyes rész folyt a gazda pénztárába; — hogy tőkét gyűjtsenek s megváltsák magukat, 1.1a a gazda hivatalát viselt, az alárendelt állomásokat házi rabszolgáinak adományozta, s legtöbbször osztozkodott is velük járandóságaikon. Es ezt senki se tekintette törvénytelenységnek, mert így volt a köztársaság idejében is, a császárok pedig tovább folytatták, mert kormányuknak kezelő személyzete rabszolga, s rabszolgákat küldenek a tartományoknak pénzügyi fő tisztviselői mellé is, a bányagazgatóságokhoz stb. Ilyen császári házi rabszolgák Sarmizegetusában Potinianus számvevő (librarius) s leánykája a tíz éves korában elhalt Valentina; Ilerculanus levéltári segéd (adiutor tabularii), Apulumban Antrocius és Gallistus mindkettő pénztáros (dispensator). És e császári rabszolgák néha döntő befolyást gyakorolnak a birodalomnak még életbevágó ügyeiben is. Annál jelentéktelebbek a városok, templomok, alapítványok

stb. rabszolgái. — A városok szolgái a hajdúk, útkaparók, utczaseprők stb.

A hivatalt viselő császári rabszolgák húsz-huszonötévi szolgálat után fölszabadulnak még a vidéken is. — és mint szabad emberek — libertini — élvezik nyugdíjukat, vagy végkielégítésül kapott tőkéjüket. Számuk jelentékeny főként Itáliában, s a latin tartományokban. Fővárosunk lakosai közül csak egy-kettőt említek: Fortunatus levéltári segéd, a ki elhalt nejének állít sírkövet; Corpian levéltáros Mithra Istennek szentel fogadalmi oltárt, — fiának (hiesimusnak pedig emlékkövei jelöli sírját. A fölszabadítások igen gyakoriak, a magánosok részéről is. részben bőkezűségből, hiúságból, avagy jó indulatból. Sarmizegetusában Aurelia Forlunnata régi gazdájával együtt áldoz Isis istennőnek, P. Aelius városi tanácsos, főpap, a takácsok czéhének pártfogója a nevét is átruházza fölszabadított rabszolgájára Euthymusra stb.

A szabadon bocsátottaknak nincsen polgárjoguk, s egy részüknek még végrendelkezniük sem volt szabad, — bár lett volna miről a legtöbb esetben, hiszen a szabadosok gazdagsága szinte közmondásos volt. A pénzgyűjtés már vérükben van. Mint rabszolgák megtanulták és megszokták a munkát, s fáradhatatlanul dolgoztak szabadságuknak megnyerése után is, mitse törődve az előítéletekkel s várva a jutalmat, hasznot, melyet a büszke, a föld-

művelésen kívül egyéb életmódot nem igen űző nép bőven adott, s bőven engedett szenvedni, nem vévén észre, vagy nem akarván látni, hogy az a mindenhez hozzáfogó szabados utat tör magának a világban is, s ha nem juthat is politikai jelentőségű hivatalokba, eljut a birtokosok pénzszekevényéig, s ha kiürül

Testi fenyíték. (Palibulnni.)

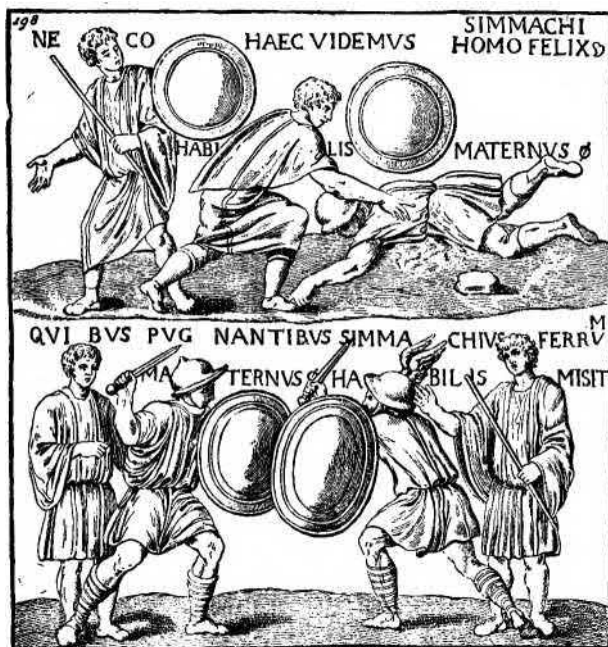
az, büszkén nézi le, nagy vagyonára támaszkodva az elszegényedett földesurat. Elhajtani m; isódásuknak ez volt a kulcsa. Dárcziában is így volt.

De a nagy vagyont csak úgy lehetett megszilárdítani, ha a szabados apa megtudta la szerezni gyermekeinek a polgári ('leire szükséges képesítési. Befolyásukkal beszerzik tehát őket kisebb-nagyobb hivatalokban jogot végez-

tetnek velük, s ekkor eljuthatnak a legmagasabb jogi hivatalokra, mert Hadrianus óta, majdnem egészen közülük telnek ki a császári főméltóságok; vagy bepártfogoltatják őket a városi tanácsosok segítségével Augustus papjai — Augustales — közé, s ekkor megkaphatják már a városi tanácsosok jelvényeit, sőt beléphetnek a képviselő testületbe is. Apuiméban

Septimius Asclepius Hermes dicsekedett a tanácsosok jelvényeivel.

A szabad embereket nem annyira a közjog, mint a közélet, két nagy osztályra választotta

Gladiátorok.

szét; a szegényekre és gazdagokra, s a kél rend közt való különbség, ha a polgári pörökben nem is, annál inkább föltűnt a bűnügyekben. A szegényeket megbotozták, keresztre feszítették, behurczolták a circusba vad állatokkal való

küzdelmekre stb., míg a gazdagok a Porcia törvény ótalma alatt, még a legnagyobb bűnökben is megszabadultak az ilyen rncgbecstelenítésektől és lealáztatásoktól. Egykoron a vagyontalanokra is kiterjedt e törvény áldása, de a mint a polgárjogok nélkül valók száma fogyni kezd, majd elenyészik, a szegényeket nyomják helyükre, s a harmadik évszázban már így van az egész birodalomban, a nélkül, hogy az elnyomottakon kívül visszakivánná valaki a régi, szelídebb kort.

A városi képviselet tagjai, a tanácsosok, hivatalnokok, a tiszteleti állásokban levők, a jó módú, teljes joggal bíró családok, az első osztályba tartoznak, míg a jobbágyok, kézművesek, napszámosok, szatócsok stb. a jogtalan tömeg! Ezek közül telnek ki a rabszolgák és szabadosok mellett az állami és városi aprólékos teendők elvégzésére alkalmazott emberek, a templomok, egyesületek szolgálai stb. De a mindennapi kenyér megszerzésének gondja, nem igen engedvén választást, az életmódok közt, hozzáfognak ők mindenhez, versenyre kelve még a rabszolgákkal is. Az utakon, köztereken, utcaszögleteken fölállított, s napról-napra szaporodó árusátrak, kunyhók rendszeren az övék, hol saját termékeiket vagy mások czikkeit értékesítgetik hasonfeleiknek; elmennek napszámosoknak, kézműveseknek, kiknek száma a fényűzés és igények növekedtével mindig nagyobb lesz. E nehéz, bár becsületes

élet nem igen lévén mindenkinek ínyére, a dologkerülők csavargó színészek, gladiátorok lettek, vagy a nagy urak és gazdagok előcsarnokait lepték el, mint élődiék.

E szegény mesteremberek alakították érdekeik védelmére az ipartestületeket, a milyenek a favágók, tutajosok, hajósok, takácsok, aranybányászok stb. czéhei tartományunk nagyobb városaiban. Személyes ótalmukról pártfogó választással gondoskodtak.

A szegények és gazdagok közt — humiliores et honestiores — közt összekötő kapocs Augustus papjainak — Augustales — testületé. E félig papi, félig világi rend Augustus idejében keletkezik, midőn a császár birodalmának elernyedtt vallásosságát új életre ébresztendő, számos régi szokást elevenít föl, közöttük az utak, az ország, birodalom stb. védőisteneinek — Lares — tiszteletét az utak keresztezéseinél, A Lares tiszteletének biztosítására és gyakorlására külön papságot alapít, az Augustalisokat. Az új papi rend végzi a császári ház tiszteletére rendelt szertartásokat is, s e miatt alig néhány év múlva nincsen egyetlen számbavehető város se a birodalomban, mely ne honosította volna meg rendjüket. De a vidéki városokban a vallási kötelességeken kívül egyéb teendőik is vannak, ők a szegény nép tanácsadói és bírái apró-cseprő ügyeikben. Tehát hivatalnokok is, s mint ilyenek könnyen bejuthatnak a képvis-

selőtestületbe. Számuk nincs meghatározva, s e miatt sokan voltak mindenfelé. Városainkban számos föliratuk maradi fönn. Sarmizegetusában volt külön templomuk is, melynek megújítását M. Proc. Niceta polgármester kezdte meg, de csak fia M. Proclus Regulus, a képviselőtagja fejezett be.

A «honestiores» közé tartoznak a ház- és telektulajdonosok is, kiket gyakran meghívnak a képviselőtestület gyűléseibe. — Ilyenek a hosszú szolgálat után a katonaságból elbocsátó levéllel távozott veteránok — agg harczosok, — a városi tanítók, tanárok, orvosok.

Legelőkelőbb társadalmi helyzetük a képviselőtestület rendes és tiszteleti tagjainak van. Ezek a város pártfogói, előkelő nagy urak, kik a városért már sokat tettek, vagy még sokat tehetnek. S e czímet megtiszteltetésnek tekintették még Róma tanácsosai is — senator. — Számuk nincs meghatározva. A pártfogókat a képviselőtestület választotta, s ha a császár megerősítette a választást, úgy lehetőleg fényes küldöttség nyújtotta át a díszoklevelet.

Sarmizegetusának legrégibb pártfogója, valószínűleg Hadrian idejében, Terentius Gentianus helytartó, a ki egymás után viseli a birodalom legfőbb méltóságait és consulsággal fejezi be fényes közpályáját. A markoman háborúk vészteljes éveiben á hős Marcus Claudius Frontót a város megmentőjét választják meg.

Apaiamnak eddig csak egy pártfogóját ismerjük, P. Aelius Marcellust, az Aeliusok messze elágazó hatalmas családjának előkelő

Lares-áldozatot bemutató Augustalis.

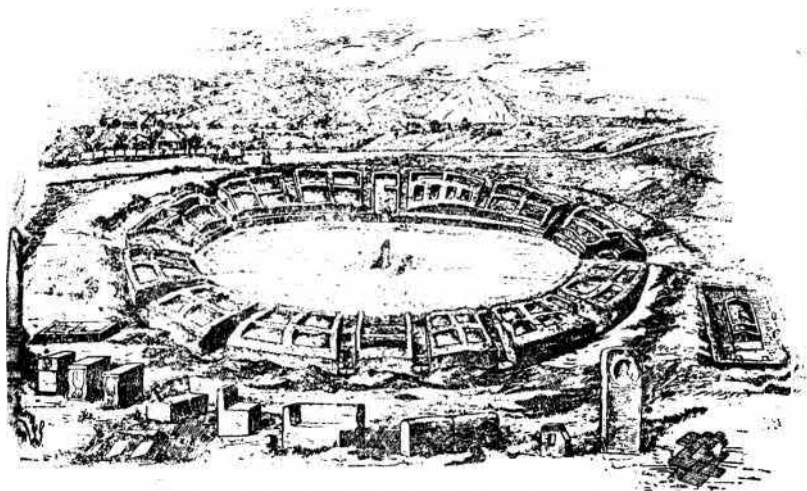
tagját, kinek jótekonysága és befolyása messze túl terjedvén a tartomány határain, még idegen városok is megválasztják. Hivatalos címe «nagyságos úr», tehát még nem római ta-

nácsos. De találkozunk ez előkelő családból római tanácsossal is. Ez P. Aelius Gemellus «méltóságos úr», ki sokat, nagyon sokat tehetett a város szépítésére, a közjóit emelésére, ki semmi áldozattól se riadva vissza, saját költségén épít a közönség használatára közfürdőt, s midőn azt fölavatják, oltárt szentel Fortunának, a szerencse istenasszonyának.

A «méltóságos tanácsos urak» mindnyájan Róma város polgárai, s mint első birodalmi rend, közvetlenül a császár főnhatósága alatt állanak. Utánuk a lovagok következnek, s osztályuknak feje a legelső lovag, a trónörökös. Rendjük elterjedt az egész birodalomban, s a tartományokban ők a főurak. — Eleintén rendkívül ügyeltek, hogy ne kerüljenek közéjük méltatlanok, de a hosszantartó polgárháborúk, a Nero halálát követett véres zavarok idejében tömérdek selejtes elem csúszott közéjük, szabadosok, sőt rabszolgák is, úgy hogy a császárság első évszázadának végén rendjük egészen elvesztő tekintélyét. A széles és vastag arany gyűrűt viselheti minden, csak némi társadalmi súlylyal bíró ember, s használhatták a czímet az egykor gazdag lovagi családok elszegényedett sarjadékai is.

De a császárok nem szívesen nélkülözvén a régebben oly tisztességes rendet, újat szerveztek helyette, állami lóval — equus publicus — tüntetve ki a személyes érdekeket szerzett gazdag birtokotokat. Ez új osztályra

aztán szigorúan ügyeltek, s e miatt tekintélye egyre növekedett, és a rendbe tartozók mindig büszkén emlegetik előkelő társadalmi helyzetüket fölirataikban. Fővárosunknak gazdagságát bizonyítja, ha sűrűn találkozunk e címmel. Viselői tekintélyes emberek mindnyájan. Varenins Pudens a város főpapja, s ezredes

A sarmizegethsai amphitheatrum.

a segédcsoportokban; Quintilianus szintén főpap, s az általános becslés alkalmával polgármester volt, Apulum képviselőtestületének tagja, Porolissum (Mojgrád, Szilágymén.) pártfogója; Apulumban P. Aelius Strennus, Sarmizegethsa volt polgármestere és jósló papja; ugyanez Apulumban is, Drobeta város kép-

viselőtestületének tagja, az apulumi ácsok, hajósok, takácsok egyesületének pártfogója, az állami uradalmak, a sóbányák és vám bérelője stb. Sokan vannak a régi lovagrendből származók is.

A városi hivatalokat polgárok: polgármesterek (duumvir), rendőrkapitányok bediles), pénztárnokok és gazdák ((|ii:r stores;, ha megválasztásukig nem voltak tagjai a képviselőtestületnek, úgy évük lejárási után léptek be. Hasonlóan a városi papok is.

A képviselőtestületben egyesüli tehát a városok lakosságának színe-java, szellemi és vagyoni előkelősége, az egyetlen tényező, amely valódi hatalmat gyakorolt a város összes ügyeiben.

A tartomány kormányzása.

A tartományok kormányzói az uralkodó helyettesei, kikre a császár átruházza hatalma egy részét. Főméltóságok valamennyien, s a tartományokban a császár illán nekik van a legnagyobb hatalmuk. Senator) rangú, tehát méltóságos úr mindegyik. Nyilvános alkalmakkor őt, vesszőnyaládba kötött fejszét vivő legény (lictör) megölötk.

A kormányzást tanácsosaik segítségével végzik, s ezeknek ülésein ők maguk vagy helyettesük elnökölnek.

Kezdőiben a kormányzó családja nélkül menl a (állományba, de Germanicus, az első császár mostohafia, már elvitte nejét; Cn. Júliusnak Agricola nevű leánya, a nagy történetírónak, Tacitusnak a neje, atyja tartományában, Britanniában született. De a római tanácsurak egy része nem helyeselte e szokást s meg akarta szüntetni. Drusus tolszólalására azonban a többség elvetette javaslatukat, s ez óla a kormányzók és a légio parancsnokok rendszeren elviszik övéiket is állomáshelyükre, miként Dáciiában C. Cerellius Salamis és L. Annins Ilonoratus, a XIII. légio parancsnokai lették.

A helytartó működési körét, az általános szabályzatokon kívül, a császárnak minden ('gyes esetben kiadott külön utasításai állapították meg, uctor. meghagyva, hogy az előre nem látott esetekben, s a meghatározott ügyekben', mindig a császárhoz kell fordulniok.

A tartományban állomásozó hadseregnek ők a főparancsnokai még akkor is, ha két vagy több légio teszi is a helyőrséget.

Ítélszékük elé föllebbezték első sorban a római polgároknak kisebb polgári és Inni-

Lictor.

pőrét, melyeket elintézték végérvényesen, de a főbenjáró ügyekben való ítéletük ellen Rómába, a császár elé járulhatott minden teljes jogú polgár. A katonatisztek, a századostól

Centurio.

(centurio) fölfelé, szintén a római bíróság elé tartoztak. A nem római polgárokkal szemben a kormányzó, mint legfőbb bíró Ítélezvén, jogában áll száműzni, bányamunkára vagy akár halálra kárhoztatni a bűnöst. A közbiztonság föntarlása egyik főkötelességük. De az igazságszolgáltatás és a közrend megőrzése leendőiknek csak kisebb része, mert a községek közigazgatási és pénzügyi zavarái, különösen a második és harmadik évszázadtól fogva napról-napra szükségesebbé tették folytonos beavatkozásaikat. Gondjaik közé tar-

toznak az utak föntarlása, szaporítása, az állami építkezések vezetése, fölügyelete; a városok középületei, vízvezetékei, ha államköltségen létesülnek, mint Sarmizegetusában a vízvezeték Cn. Papirius Aelianus Rüádd-ban fejezi

be; a színkört (amphitheatrum) Statius Prisons 158-ban, s ugyanezen évben az apulumi vízvezeték; a potaissai (Torda) fürdőt 195-ben Septimius Geta a császár öcscse avatja föl.

A kormányzó, felelős lévén minden intézkedéséért, saját nevében rendelkezik mindazon ügyekben, melyek terjedelmes hatáskörébe tartoznak.

A helytartóságoknak nem lévén állandó segédhivatalaik, a kormányzók ifjú, előkelő embereket visznek magukkal állomáshelyükre, hol azok mint gyakornokok kezdik megkatonai vagy polgári pályájukat. Később ez a személyzet is állandó lesz, épúgy mint a helytartók tanácsa, mert a császárság, hogy kellően képzett tisztviselőkart neveljen, a gyakornokok egy részét rendes hivatalnokokká tette s az állampénztárból fizette.

A helytartók megbízatásának ideje nagyon változó, — egytől öt évig terjed, — hosszabb időre a legkritább esetekben.

A kormányzók rangja igen különböző. Dácia helytartói Traján idejében római senator, tanácsúr rangúak; de Tladrianus alatt Q. Március Turbo Fronto már csak lovagrendi. A consulságot viselt helytartók sorozatát M. Cl. Fronto kezdi Marcus idejében, de Commodus alatt Pescennius Niger csak megbízatásának lejárta után emelkedik a tanácsurak közé, míg utódja Vespronius Candidus mint consul érkezik a tartományba. Van közöttük tpraeses)

elnök és (dux) vezér című is. Tartományunk kormányzóinak rangját tehát aligha állapították meg a császárok oly szigorúan, miként ez megtörtént többfelé.

Székhelyük a tartomány szervezésétől fogva körülbelül 180-ig Sarmizegetusa, ez időtől a gyorsan fölvirágzott Apulurn, majd 238-tól ismét Sarmizegetusa mint anyaváros, metropolis.

Eddig összesen 46 helytartót ismerünk, kik közül I. Iulius Pertinax, L. Domitius Aure-

Macrinus.

lianus, M. Aurelius Claudius elérték a császári bíbort is; Pescennius Nigert szintén kiáltották légiói, de versenytársa, Septimius Severus, megbuktatta őt.

Volt egy kalandor is köztük, Március Agrippa, 218-ban, Opelius Macrinus császár idejében.

Valódi példaképe az ókori iparlovagoknak és szerencse! iaknak. Rabszolgának született s ezt a pályáját mint egy előkelő úri asszony fodrása kezdi meg, s midőn szabaddá lett, fölvitte egészen a kincstári ügyészségig. Dicsősége

azonban nem tartott sokáig. inert csalásai miatt száműzték Rómából, de Caracalla szélséye visszahívta. Majd a császár levelezője, utóbb pedig consul. Rossz természete azonban előkelő állásban is kiütvén, ura megfosztja méltóságától, de később mégis kinevezi a hajóhad főparancsnokának. A keleti háború kitörésekor ő is összeesküszik a császár ellen, s talán van közvetlen része is Caracalla halálában. Macrinus Dácia helytartóságával jutalmazta jó szolgálatait.

A tartománygyűlés.

Augustus a köztársaság gyakorlatával ellentétesen a császárság legfőbb hivatásának a jó kormányzat létesítését, szervezését tekintvén, elkövet minden lehető a tartományi közigazgatás, törvénykezés megjavítására, s hajlamait követve, a birodalmi vallást is beleviszi a politikába. sőt a köz- és társadalmi élet középontjává óhajtja tenni. Mintha a birodalom a köztársaság hagyományaihoz térne vissza. — De ez csak látszat, mert a múltnak nagy emlékei, melyek évszázadokon át éltették és mozgatták a birodalmat, már elhalványultak, s a hagyományok, a vallás nem hatnak többé a hideg, elfásult, a végtelen polgárháborúkban kimerült kedélyekre, és Augustusnak a hajdan oly erős vallást újjal kell helyettesítenie s elrendeli a római állam és legelső képviselő-

jének, a császárnak tiszteletét. S a tartományokban, hol előbb a legjobb, legnagyobb Jupiter oltárain égették a tömjént, most Dea Romának (Roma istenasszony) áldoznak, oltárt emelnek Augustus tiszteletére, s külön pap-ságot alapítanak szolgálatára (is templomot szentelnek neki.

Róma istennő. (Hildesheimi ezüstlelet.)

Ez új vallás volt a tartományok életének központja is. Szertartásait a tartománygyűlés tagjainak jelenlétében Augustus oltárának papja végzi.

E tartománygyűlések eredetileg görög intézmények, de Julius C;esar följegyzései szerint megvoltak Galliában (Franciaország), Hispániában (Spanyolország) is; sőt még a hegyes

Kilikia (Ázsia) képviselői is összegyűlnek minden évben, hogy, megbeszéljék kicsinyke országuk belő gyeit . És midőn Augustus Galliát, mint birodalmi tartományt szervezte, Narbonne-ba hívta össze a meghódolt főurakat, hogy meghallgassa véleményüket, jó tanácsait. Békés, csöndes időkben e gyülekezeteknek nincsen politikai jelentősége, de még ekkor se föltételezhető, hogy meg ne beszéljék a képviselők — ha már együtt vannak — szüli ebb hazájuk ügyeit.

A galliai tartománygyűlés Lyonban székel, s róla maradt fönn a legtöbb emlék. Látjuk, hogy a gall nagy urak gyakran az egész birodalmat érdeklő ügyekről tanácskoznak és határoznak, majd szobrokat szavaznak meg római vagy tartományi főhivatalnokoknak, kitüntetésekért kérnek részükre a császártól, de alkalomadtával panaszt is emelnek ellenük. Fönlartják templomukat, fizetik papjaikat, s födözik az ünnepségek, követségek stb. költségeit. Még színekört is építenek, melyben külön széke van a hatvannégy kerület minden képviselőjének. Augustus e tartománygyűléseknek, hogy teljesíthessék hivatásukat, ugyanoly jogkört akart adni, mint a római tanácsnak. Ez ugyan nem történt meg, s ha a lyoni gyülekezet nem is volt teljes képmása a római tanácsnak, mégis nagyfontosságúak voltak társadalmi, mint politikai hatásai, mert fölébresztette s ébren tartotta a nemzeti egység érze-

tét, mely kifejezési nyer a főpaji czímében is a «három Gallia papja.» — Kpen így van Dácziaiban is, s a tartománygyűlés itt is a «három dácziai» és a főpap is a «három Dáczia papja»,

A tartományok érdekei tehát a Császárságidejében sokkal nagyobb védelemben része-

Claudius.

sülnek, mint a köztársaság korában, midőn a római tanács csak a legvégső (cselekvésben volt hajlandó lépéseket tenni a hevádolt helytartók ellen. Most azonban nagyol változoll a helyzet, a tartományokból panaszszal érkező küldöttség a pártfogó nagy úr palotájába száll, ki buzgó védőjük mind a tanács, mind a császár előtt,

ha kérelmükre megindítják a pört a tisztességről és kötelességeiről megfélelmezett főhivatalnok ellen. Az ifjablik I Minins és Tacitus mint consulságot viselt tanácsosok, a legnagyobb örömmel tettek e tekintetben jó szolgálatoakat a tartományoknak, s az előbbinek levelei szerint öt bevádolt helytartó közül hármat, utóbbinak följegyzései szerint pedig huszonkettő közül elítéltek tizenhetet. Talán ígyjárt az a dácziai, consulságot viselt helytartó

is, kinek nevét kivakarták a Jupiternek szenteli. kőtábláról.

És a császárok nagy súlyt fektetvén a tartománygyűlések véleményére, ítéletére, Claudius császár a helytartót, kinek megbízatása lejárt, nem alkalmazta több hónapig, nehogy az új állással járó sérthetetlenség megakadályozza az elégülellon alattvalók panaszát. E jogokat azonban a tartományiak meglehetősen ritkán használják, de annál sűrűbben fordulnak a császárhoz kérelmekkel, s ajánlásokkal egyes nagyérdemű tisztviselők érdekében. Es az uralkodók, különösen ha a kérelmek a valóságon alapulnak, szívesen fogadják őket a legtöbb esetben, meghallgatják panaszaikat, segítenek bajaikon, mert épen a jó kormányzat volt az, mely a tartományiak szemében teljesen törvényessé tette a császárságot, a mely sokkal jobban hozzácsatolta őket a birodalomhoz, mint annak bármiféle intézménye, a mely sokkal inkább biztosította hűségüket, mint akárhány légio. — Gallia békéjének fönntartására elég volt a Lyonban táborozó 1200 ember. mert a gallok hűségének alapja nem a félelem, hanem az őszinte rokonszenv és szeretet, mely még oly kísértéseknek is ellenállt, milyen Vitellius idejében éri a tartományt, midőn a föllázadt germánok fegyverfogásra szólítják a gallokat is. A Rheimsben tartott rendkívüli tartománygyűlés azonban visszautasítja fölhívásukat, s e visszautasításnak akkor

végtelen fontossága volt, mert rémületes, az egész birodalmat megrendítő polgárháborúk voltak kitörőben.

Teljesen megokolt volt tehát, hogy a római kormány bizalommal viselkedett a tartománygyűlések iránt, hogy a császárok közvetlenül érintkeznek velük, hogy közvetítésükkel veszik be a hadseregnek évről-évre ismétlődő esküjét, hogy a tartományok nevében pedig ezek teszik le a hűségi fogadalmat.

Vitellius.

A tartománygyűlés az önálló törvényhatósági joggal fölruházott városoknak évenként választott képviselőiből alakult. A tartományi főpapot, mindig a lovagrendnek olyan tekintélyes tagját, ki viselte már az összes városi hivatalokat, önmaguk Dárcziában a tartománygyűlésnek csak a harmadik évszázban találjuk nyomait, és csakis a 241-ben tartott ülésszaknak, mely Marcus Antoninus Gordianus Pius védő istenségének, és fölségének szentel fogadalmi követ. És alig

is részesült a tartomány hamarabb e kiváló előjogban, mert több jel bizonyítja, hogy Jázíát kiváló jövedelmi forrásai miatt, ha külsőleg nem is, de lényegileg Egyiptomhoz hasonló módon kormányozták. A császár kincstárát gazdagították a dús aranybányák, az óriás terjedelmű uradalmak, a melyek megkötötték az ingatlanoknak legnagyobb részét. E miatt volt oly kevés a szabad polgár, — épúgy mint a nilusparti országban. Es e polgárság a második évszáznak majdnem végéig három-négy és utóbb is csak tíz-tizenkét önkormányzatú városban tömörült össze. Nem gyakorolhatott tehát oly nagy befolyást a tartomány ügyeire, miként az Galliában és Hispaniában történi, hol a polgárság hatalmas és erős. E tisztán pénzbeli haszonra törő kormányzást fõnn is tartják egész addig, míg a tartomány biztosságban volt, tehát Septimius Severus császárnak 211-ben történt haláláig. Dácia biztosságát akarták növelni tehát a császárok, midõn engedélyezik a tartománygyűlést, a mely szükség esetében a népfölkelés elrendelésével a fegyveres hatalmat is gyarapíthatja. Hatáskörébe tartozik még az apulumi pénzverõ intézet ellenõrzése is. Valószínûleg e miatt lakott papjainak egy része állandóan Apulumban, s itt tartották az első ülésszakokat is. Késõbb már Sarmizegetusában tanácskozik a gyűlés, valószínûleg az óta, hogy a tartományi kormányzat visszaköltözött a fõvárosba.

A közigazgatás.

A rómaiak városi életének legfőbb tényezői a teljes hatalmú közgyűlés — curia — s a párosán működő hivatalnokok, a kiknek jogköre teljesen azonos ugyan, de a felek mégis egyiknek a határozata ellen a másikhoz fellebbezhetnek.

A városok kerületekre (decuria) oszlanak, s ezeknek a képviselőiből alakul meg a városi közgyűlés, mely a lisztviselőkel választja, s határoz a városi hatóság javaslatai fölött.

Választás alkalmával az idősebb polgármester — duumvir — elnököl. Ő veszi számba a jelölteket, ő vizsgálja meg, vajjon az illető szabad polgár s benszülött-e? nem volt-e büntetve, nem üzött-e olyan foglalkozást, mely kizárja a jelölésből? végül: hogy a választóközség területén lakik-e máj. öt év óta, s viselt-e és mikor hivatalokat? Az elnöklő polgármester járt utána annak is, hogy a pályázó el tudja-e viselni a városi tisztségekkel járó nagy kiadásokat, s tud-e még saját birtokán kívül kezeseket is állítani a város teljes biztosítelSch'el.

Ila megvoltak a jelöltek, úgy kiírták neveiket a hirdető táblára, hogy mindenki tájékozódhassák. Ez időtől az érdekelteknek a legnagyobb óvatossággal kellett élniök, hogy a vesztegetésnek még gyanúja se merülhessen

föl, különben 5000 sestercius (500 frt) bírságot fizettek.

A megválasztott tisztviselők, ötödnapra tették le a hivatalos esküt.

A megválasztottak nagy adományokkal foglalták el állásaikat. Sarmizegetusában a birodalmi vallás városi főpapjává választott Q. Aurelius Tertius 80,000 sestercius (8000 frt) ad a közélelmezés javára. Hasonlóan jár el a többi főhivatalnok is. Ez urak tehát mindnyájan gazdagok, vagy gazdagoknak akarnak látszani, hogy háztájuk, életmódjuk illő legyen fényes jelvényeikhez, a külső díszhez, méltósághoz, melylyel a római törvények szerint a nyilvánosság előtt, s hivataloskodásuk közben meg kell jelenniük. A polgármestereket és rendőrkapitányokat megilleti a bíborszegélyű köpönyeg, s mikor amazok bíraskodtak, emelvényen bíborszéken ültek, s fejszés legények állottak előttük, — ép úgy mint Rómában a consulók előtt.

A közgyűlés határoz a várost és vidékét illetőleg minden közügyben, s rendelkezéseiknek teljes érvényét megerősíti még Hadrián is. A közgyűlés állapítja meg a költségvetést; eladathatja szükség esetében a város pénztárába helyezett letéteket, az elzálogosított földeket, s rendelkezik a város összes vagyonával. Határozatait nem erősíti meg a helytartó, erre nincs szükség, de megsemmisítheti az állam érdekeibe vagy törvényeibe ütköző végzé-

seiket. A közgyűlés rendeli ki a nagy családok gyermekei mellé a gyámokat, s ha kell, számolttatja is. Meghatározza a közmunkát, javíttatja az utakat stb. Főlebbviteli és ellenőrző hatóság a tisztviselőkkel szemben, s a polgármester köteles azonnal összehívni, ha csak egy tag kívánja is. Határozataikat szótöbbséggel hozzák.

Az önkormányzatú városok tisztviselői rangsorozatában legelsők a polgármesterek, utánuk a rendőrkapitányok következnek, s végül a pénztárosok, sáfárok. Megbízatusuk egy évre terjedt.

Néha egy-egy nagytekintélyű város magát a császárt választotta polgármesternek, de ekkor a második állás betöltetlen maradt, s az uralkodótól kirendelt helyettes kormányzott. Sarmizegetusában ez megtörtént kétszer is.

A városoknak mint jogi személyeknek teljes birtokjoguk volt, s egyik-másik rengeteg vagyont gyűjtött össze, ingatlanokban úgy mint készpénzben. A községi vagyon jövedelmét s az idegenek adóját közczélokra fordították, s mert a közigazgatás igen kevésbe került, iskolák, kórházak, árva- és szegényházak föntartására, építkezésekre, fényes ünnepekre használták föl bevételeiket.

A polgármesterek mellett legnagyobb hatáskörük a rendőrkapitányoknak van. Ők a rendőrség fejei; föntartják a közbiztonságot, közbiztonságot, ügyelnek a közegészségre, rendben

tartják az utcákat, fürdőket, vásárokat stb. Kezeli az «Annonát», tehát a szegények közt kiosztandó gabona beszerzését, elosztását. Saját hatáskörükben föltétlenül rendelkeznek, s az ellenszegülőket pénzbírsággal sújtják.

A sáfár — quaestor — kezeli a város birtokait, bérbe adja az ingatlanokat, beszedi a hasznát, gondozza a középületeket, vezeti a telekkönyvet, ő a pénztáros.

A tisztviselők ingyen látják el hivatalukat, mert a városi szolgálat megtiszteltetés.

A papok szintén városi tisztviselők s állásaikat választással töltik be. Közterhet nem viselnek.

Legtekintélyesebbek a pontifexek, mint a sajátképi római vallás papjai.

Mellettük legkiválóbbak az egyes istenségek tiszteletére rendelt flamenek.

E főpapi méltóságok is tiszteleti állások. Nem járnak fizetéssel, de annál több kiadás-sal, s e miatt csakis nagyon gazdag avagy nagyralátó emberek vállalkozhattak betöltésükre. Ilyen volt Q. Aurelius Tertius, ki Sarmizegetusában 142-ben ílamenné választatván, 80,(MM) sesterciust (8000 frt) tizet megtiszteltetésének örömeire a közélclmezés javára. Meg is tartotta méltóságát holta napjáig.

A városi hatóság működésére az égiek kegyelmét az augurok eszközölték ki. Egyenlő rangúak a pontifexekkel, s a legtekintélyesebb, emberek se mulasztják el megemlíteni,

ha polgártársaik bizalma megtisztelte őket e méltósággal.

Az áldozatok beleit vizsgáló béljósok — haruspex — még papok ugyan, de már a polgármestertől kapják kinevezésüket, s évi fizetésben részesülnek.

A szertartások a szigorúan megállapított, s az államtól adott szabályok szerint hajtják végre a papok, s állami felügyelet alatt állanak maguk is. Ez akadályozta meg a külön, önálló papi kaszt fejlődését.

Haruspex.

A főhivatalnokok jelvényei azonosak a Róma városiakéval; a polgármesterek törvény hatóságuk területén bíbor-szegélyes köpenyt viselnek, s ha hivatali évükben halnak el, teljes díszben temetik el őket; ha hivatalosan jelennek meg a nyilvánosság előtt, két fejszés legény (lictor) megy előttük; ha éjjel járnak, fáklyákat visznek előttük, a tanácsházban, színházban széles zsöllyeszékük van, ítéletmondáskor emelvényen ülnek; a rendeletek előkészítésére, végrehajtására nagyszámú személyzettel rendelkeznek.

Az alárendelt tisztviselők közt legelsők az írnokok, kik akkor, midőn az ügyek legna-

gyobb részét élőszóval intézték el, nem igen dolgoztak sokat; de annál nagyobb a munkájuk jövedelme a közönség rovására. — Nem idegenkedtek tehát e szerény állástól még az elszegényedett, nagy családok tagjai se. — Vespasian császár egyik őse is Írnok volt.

A tisztviselők felelősek minden tettükért. Hibáikat, vétkeiket súlyos és megbecstelenítő büntetésekkel torolták meg. Nagyon is érdekükben állott tehát, hogy hivataloskodásuk ellen ne legyen semmi panasz.

Köz- és magánélet.

A hódítás első szakában a katonaságé a főszerep, s némely városunk, de különösen A puliim társadalmát katonák alapítják meg, hol a kezdeteiben egészen tábori életből fejlődik ki a városi élet oly magas fokra, hogy Sarmizegetusát is túlszárnyalja.

A tábori élet pedig nagyon egyszerű.

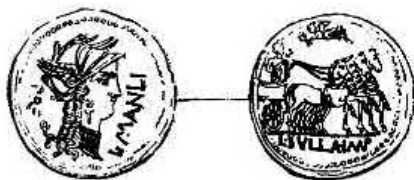
A vár falai közt sátrakban tanyáznak a katonák, a segédcsapatok legényei tisztjeikkel együtt, s az első segítő légió (L. I. Adiu-trix) és a tizenharmadik kettős légió (L. XIIT Gemma) az első években épen úgy élnek, mint háború idejében, szabályszerűen végzik, a gyakran nagyon messze terjedő őrzásokat, gyakorlataikat, ellátják a várbeli szolgálatot stb. Mindez együtt elég sok volt ugyan, de

még sem annyi, hogy teljesen elfoglalta volna úgy a közembereket, mint a tiszteket. Maradt még elég idő, s ezt a vár mellé települt markotányosok sátraiban borozgatva vagy a poszktát * szürcsölve, beszélgetve, tervezgetve töltötték el, ha ugyan szépen folyt a multság, s a koczka és szállónedv nem izgatta föl a vad legényeket. Ilyenkor a verekedés, duhajkodás alig tartozik a ritkaságok közé. A tisztek részére fönrtartott helyiségekben már csöndesebb lehetett a multság. A fiatal segédtsztek optio — adták a komoly, meglett férfiakat, a legtöbbször életkoruk delén levő, vagy a csatatereken megöszült századosok — centurio — komor, szótalán harczosok, míg az ő nyelvüket is meg nem oldotta a bor. Ekkor aztán megindult a szóáradat; elmesélték élelményeiket, kis és nagy tetteiket* nem hallgatlak el semmit, de megtódítottak mindent, hogy minél nagyobb legyen a dicsőség és a bajtársak csodálkozása.

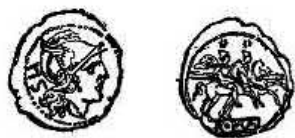
Különben sohasem lehettek szűkében a beszélni valónak. Rómában megfordult mind-egyik, meg a birodalom legnagyobb részében is, mert sűrűn helyezgették őket egyik légióból a másikba, és csak hosszú, a legénységnek huszonöt évi szolgálatát messze meghaladó tényleges fegyverben létei után bocsátották őket a jól megérdemelt nyugalomba.

* Víz, eczet és benne sok, erős fűszer.

Néha 40—50 évet szolgáltak folytonos harczban és háborúban. E hosszú idő alatt volt elég alkalmuk tapasztalatokat s vagyont is gyűjteni, mert javadalmuk a viszonyokhoz képest igen tekintélyes volt. Traján idejében 720 dénár (288 frt) s teljes ellátás. De van elég mellékjövedelmük is a császárok adományaiból, zsákmányból, a katonák aprólékos ajándékaiból, úgy hogy a mikor megkapták a végkielégítést, akárhányan ki tudták mutatni a 400,000 ses-

Denar.

Sestertius.

(40,000 frt) vagyont, melynek alapján bejutottak a lovagrendbe. Ok a légio legderékabb katonái, s a legidősebb százados már tagja a haditanácsnak és néha valódi vezére a légiónak, mert az ezredek — tribunus — gyakran tapasztalatlan úrfiak, a parancsnokok pedig a harczhoz és háborúhoz mit sem értő császári kegyenczek. Egészen rendjén volt tehát, hogy nekik van legnagyobb tekintélyük a hadseregben, s hogy az ő állásaikat töltötték be a legnagyobb elővigyázattal. Az ezredek legtöbbször gazdag fiatal emberek, s egészen a parancsnok környezetéhez tartoznak. Fizeté-

sük messze meghaladja a századosokét, mert évi 25,000 sestercius (2500 frt), bőven elég arra, hogy mint nőtlen emberek úri módon éljenek a táborban is.

A parancsnokok a táborban valódi királyok, legtöbbször dúsgazdag nagy urak. Valóságos udvart tart a legtöbb, még akkor is, ha esetleg nincsen családi vagyona, mert fizetésük óriási összeg. Az Apulumban állomásozott parancsnokok sem tettek másként, ők is előkelő férfiak, római tanácsúr rangjuk van, s többen döntő befolyást gyakoroltak az egész birodalom sorsára.

Később a tábor mellett keletkezett telep valóságos várossá bővülvén, polgári elem is csatlakozik a katonaihoz, bár ennek legnagyobb része megint katonákból telik ki: elbocsátott veteránokból s nyugalmazott tisztekből, kik nem akarták, vagy nem tudták elhagyni bajtársaikat még a nyugalomban sem, nem régi dicsőségüknek színhelyét, a tábort. Meghúzódnak tehát mellette. Ok látják el a táborváros közigazgatását katonás szigorral, egyszerűséggel, s valóságos tábor a polgári telep is, de békés jellegű, melyet idő folytaival egészen várossá fejlesztenek, a melynek szépítésére még a veteránok se sajnálták gyakran keservesen gyűjtött pénzárjaikat. Itt olcsón, kényelmesen éltek csekély jövedelemmel is, virágzó háztájat alapíthattak, melyekben sok gyöngéd viszony szövődhetett s szövődött az ifjú szívek közt, bárha

a szigorú szolgálati szabályzat a tényleges katonának nern engedi meg a nősülést, s még a főtiszteknek sem, hogy magukkal vigyék nejeiket. De a mit megtiltott a hadi jog, megengedte a polgári, a házasságnak oly alakját tévén lehetővé, mely ha a gyermekeknek nem adott is polgárjogot, de megadta atyjuknak a nevét meg az örökösödést. S e házasságokat utólag megerősíti a császár, a legfőbb hadúr is, midőn az elbocsátás alkalmával a veteránokat és gyermekeiket római polgároknak nyilvánítja. Ez eléggé bizonyítja, hogy az ily házasságok sűrűk és általánosak voltak. A bajtársak társasága, a markotányos kocsmája nem elégíthette ki a finomabb érzésű embereket, nem azokat, kiknek szerencsés gyermekkoruk volt szerető szülők közt. Ezek vágyódtak a családi élet melege után, s szívesen látták őket a szerényebb igényű házaknál, mert a katona tisztességes javadalmat kapott. Az egy dénár (40 kr.) napi zsold, a ruházat, fegyverek s köteles megtakarításokra stb. történt levonások után, elég volt arra, hogy a táboron kívül lakó családnak egyszerű, de tisztességes életmódot biztosítson, sőt, hogy takarékosan bánva a pénzzel, még beszerzésekre is jusson. A jelentékeny zsold és a számító élet tette lehetővé, hogy egy-egy közkatona valóságos tőkepénzessé gazdagodjék, mint Claudius Julianus, a ki Claudius Philetustól 160 okt. 4-én 420 dénárért (168 frt) veszi meg a

krétai származású Theodote nevű rabszolgánőt.

A katonaélet különben elég terhes. A tábori maguk építik, nagy közmunkákat végeznek; 158-ban a katonák építette vízvezetékét Statius Priscus helytartó személyesen nyitja meg; utakat készítenek, vasbányákat művelnek stb. Legfárasztóbbak mégis a folytonos, naponként ismétlődő fegyvergyakorlatok, s tizednaponként a kivonulások.

És e nehéz hadgyakorlatok befejezte után a nőtelen katona vájjon mi üdülést találhatott volna rideg sátrában? elment tehát mulatni társaival együtt, kikkel akárhányszor közös asztalt alapítottak. Egy ily társaságnak főnmaradt a névsora, s a tagok mindnyájan altisztek s Írástudók, a mi nagy előny volt a közlegényre is, mert igényt adott a közönséges munkák alól való fölmentésre.

A tisztek szintén alakítottak társaskört, rendszeren, vagy inkább mindig a főparancsnok elnökletével. Egy időben Maevius Sums legátus (főparancsnok) előlülője a társaskörnek, mely a táboron kívül épült fürdő mellett levő térés házában tartotta helyiségeit.

Septimius Severus elhárítván a katonaság és polgárság egymással való érintkezésének jóformán minden akadályát, résztvesznek a társadalmi életben ők is, s élénk nyomokat hagynak hátra a föliratos emlékek közt is, és alig van tábori és társadalmi életüknek egyet-

len ága is, melyet ez adatok alapján meg ne ismerhetnénk. A tényleges szolgálatban levő legények époly családi életet élnek, mint a polgárok, s fölirataik megemlékik övéiket egyenként vagy összesen, vagy őket emlegetik szülők, testvérek, rokonok, jó barátok. S az emlékeiken megnyilatkozó szellemben nyoma sincs a hivatásukkal együtt járó s így megbocsátható nyerseségnek, vadságnak: és ha nem említenék rangjukat, úgy alig tudnék megkülönböztetni, hogy melyik fölirat származik katonától, melyik a szabad polgároktól. A kiérdemült századosok, zászlótartók, közlegények elbocsátásuk alkalmával házat s földet kapva, belépnek ama város kötelékébe, a melynek határában birtokosok lettek, s tagjai lesznek a képviselőtestületnek, és így befolyást nyernek a közügyek vezetésére is. Sokkal nagyobb hatást tehettek a főtisztok. Házaik Severus óta a legfényesebbek voltak a városokban, s egy-egy római tanácsúr házából származott ezredes gyakran oly pompát fejt ki, mint most a gazdag főurak. Még nagyobb fényt űzhettek a főparancsnokok, a kik Commodus óta (180—190) nejeiket és családjukat is elhozták Apulumba. C. Caerellius Sabinusnak a ház táját neje Fufidia Politta igazgatja; L. Annius Italicus Honoratus udvarát a felesége Gavidia Torquata.

Egyedüli versenytársaik a kormányzók voltak, kik a tartomány fénykorában szintén

Apulumban székelnek, s ép oly nagy, avagy még nagyobb javadalomban részesülnek, mint a velük egyenlő rangú katonák. Dácia kormányzója legalább 500,000 sesterciust (50,000 írt) kap évenként. S e nagy fizetéshez még tömérdek természetbeli szolgálmány is járulván, úgy élhettek, mint a kiskirályok. És vájjon ki ellenőrizhette igaz vagy igaztalan úton szerzett mellékjövedelmeiket?

Az ókorban a legmagasabb rangú tisztviselők hivatala udvaruk egy részének tekintetvén, a sok alsóbbrangú hivatalnok, titkár, fogalmazó, írnok, szolga, mindnyájan a palotához tartoznak, annak fényét, hatásosságát emelik számukkal, jelenlétükkel, mert a nagy urak, különösen a régiek, kik a közéletben mindent egy kézbe akarnának összegyűjteni, háztartásaikban a munkafelosztást a végletekig viszik, külön-külön egyéneket alkalmazva a legcsekélyebb teendők ellátására is. Termeik hemzsegek a rengeteg személyzettől, s a rabszolga néptől, úgy hogy ünnepek alkalmával majdnem több a szolga, mint a vendég.

A legnagyobb fényt és pompát természetesen a császárok itt időzése alkalmával fejtik ki. S ebben többször volt része tartományunknak. Hadrián 117-ben hosszasabban időz I)á-cziában, s december 10-ike és 118 január 1-je közt meglátogatja a fővárost is. Caracalla, e félig örült császár, szintén volt tartományunkban, s ekkora városokban ismétlődhetlek azok a

furcsaságok és iszonyatosságok, melyek galliai utazását részben oly nevetségessé, részben oly utálatossá teszik. Annál nagyobb örömmel fogadhatták Maximinust, Philippust. Deciust a helytartók mint városok, mert itt tartózkodásuk áldást hozott a tartományra. Mily fényes látvány lehetett Apulumban a XIII-ik kettős légio teljes fölszereléssel, élén a nemes fajú lovon ülő, bíborba öltözött parancsnokkal, a fényes és ragyogó egyenruhát viselő ezredekkel, arany és ezüst ékítményektől ragyogó sasával, jelző zászláival, császárképeivel, midőn a táborból levezető, tükörsimára kövezett úton lejött a közeledő császár elé. A legénységnek — ha összpontosították az egész légiót — hatezer főnyi tömege, a harczedzett erős alakok, ünnepi díszben mindnyájan, sisakjukon ott a toliforgó, pánczéjük, pajzsuk, kardjaik, lándzsáik csilláinknak a napfényben, nagy hatást gyakorolhattak még a legérzékletlenebb emberre is, biztos, egyetlen vezényszóra történő mozgásuk pedig megfélemlíthet (e a legmerészebb ellenséget is. Utánuk a légio lovassága jött, válogatott, szálás legények, inkább kitartó, mint gyors lovakon. Majd a lovas csapatok. Egyenruhájuk sokkal fényesebb, mint a légio-lovasságé; lószőr forgóval díszített sisakjuk Hadrián óta aranyos, rostély a kivonulások alkalmával nem lévén leeresztve, látni engedte a katonák napbarnította arczát; vállaikon festői redőzetű köpeny,

balkarjukon kicsi pajzs, oldalukon széles, rövid, de nehéz kard. Sorukat a segítő, gyalog csapatok zárják be, nemzeti egyenruháikban!

Az ily kivonulásokról hetekig, hónapokig elbeszélgethettek a szemtanuk.

A katonaság után a nép szokott tódulni, ünnepi ruhában, messze túl a város falain, hogy minél hamarabb lássa, üdvözölhesse a közelgő imperatort, s majd bekísérje a virágokkal, szőnyegekkel díszített, s a füstölők, égő fáklyák, lámpák gőzétől, füstjétől szinte homályossá lett utczákon át a főparancsnoki épületbe, hol a császár előbb a katonák, aztán a polgári hatóságok küldöttségeit fogadta. Ezután a szállásának kijelölt palotába ment át.

A fogadásra jelentkező polgárok élén a polgármesterek mennek bíborszegélyű köpenyben, előttük a fejszések, majd a rendőrkapitányok, sáfárok, az írnokok stb. Utánuk a képviselőtestület tagjai teljes számban. Majd az előkelő polgárok, köztük Apulumban legelső helyen az Aeliusok.

Az Aeliusok szerény kezdetekből indultak ki. M. Aelius Marcellus a család megalapítója, az állami rendőrségnél kezdi nyilvános pályáját, talán mint közlegény, majd százados lesz, s az idegenek alkapitánya; ezután átlépven a rendes hadseregbe, fokozatosan emelkedik a századosok közt, míg végre első centurio lesz a Vilik légióban; később lovaskapj lány s ekkor helyezik ál az Aquincumban (Ó-Buda)

állomásozó I. Adiutrix (az első segítő) légióhoz. Ezután nyugalomba vonult, s polgári pályára lép és Itáliában telepszik meg, hol az ősi, latiumi Laurentum és Lavinium fiamenne választják, több város pedig pártfogójává, melyek közül Faroflaminium polgárságát — vi-

Caracalla.

Antoninus Pius.

szonzásul — fejenként négy sesterciussal ajándékozza meg (40 ki.), a képviselőtestületet és gyermekeiket megvendégeli s fejenként 20 sesterciussal tiszteli meg (2 frt). Üzleti összekötései később Dáczia-ba hozzák, s Apulum-ban telepszik meg, és a város azonnal megválasztja képviselőjébe, és patronusának. Új hazájában megmarad üzletembernek: kibérli az állami uradalmakat, — s két jószágigazgatót tart, — Dadest és Filetust, a kik fölirataikban megemlékeznek gazdájuk családi viszonyairól is.

P. Aelius Marcellus nőtlen, vagy legalább gyermektelen volt, mert testvéreinek gyermekeit: P. Aelius Julianusnak leányát Marcellát, s P. Aelius Antipaternek fiát, Marcellust, örökösévé teszi. Nagy vagyonából részesedvén testvérei is, fölvétetnek mindketten a lovagrendbe, s tekintélyes polgári állásokat töltenek be, bár P. Aelius Antipater a katonaságban nem tudta többre vinni közlegénységénél.

Családjukat még az Antoninusok (138-tól) korában alapították, s P. Aelius Marcellus valószínűleg Marcus Aurelius vagy Commodus idejében hagyja oda a katonaságot, míg testvér] e Antipater csak Sept. Severus korában.

P. Aelius Marcellus kiterjesztvén gondoskodását családjának többi tagjára is, P. Aelius Genialis fokról-fokra emelkedik s mint pontifex fejezi be közpályáját.

Az apák szerzeményeit a fiúk még szaporítván, P. Aelius Gemellus oly vagyont gyűjt, hogy tagja lesz a római tanácsnak, s mint ilyen szentel fogadalmi követ a szerencse istenasszonyának, midőn megnyitják Apulumban a költségén épült közfürdőt. P. Aelius Strenuus állami lovat kap, Augustus oltárának tartományi főpapja, Sarmizegetusa augurja, majd polgármestere stb. Kívülök még hatan szerepelnek, mindannyian a legelőkelőbb állásokban.

Az Aeliusokkal egyenlő tekintélyűek Sarmizegetusában a Cominiusok: a két fiú Comi-

nus Celernus, pontifex, római lovag és ezredes; Cominius Quintus, pontifex, becselő polgármester, valamelyik császárnak a polgármesterségben helyettese, az ácsok ezéhek pártfogója stb. húgaik Cominia Sperata és Cecília. — A Januariusok, kiknek három nemzedékét ismerjük; Q. Januarius Rufus Tavius, — gyermekei: Q. Januarius Zosimus és Januaria Candida; unokája Q. Januarius Agathangehis. A Herenniusok közül Ilerennius Gemellinus nagyságos úr és pénzügyigazgató; — három fia van; I. Ilerennius Urso, II. Cemellimis és II. Sup. Saturninus; a Varenii usok: Varenius Probus polgármesterjelölt, majd becselő polgármester, — a fia V. Pudens állami lovat kap, fiamén, s valamelyik segédcapat parancsnoka; az Antoninusok, kik közül I. Ant. Valentinus római lovag, s Augustus oltárának tartományi papja. Az Axiusok, Q. Axius Aelianus pénzügyigazgató, nagyságos úr, s a kormányzót kétszer helyettesíti a fia Axius Aelianus; végül a keleti nevét görögösített P. Aelius Theimes, Sarmizegetusa polgármestere, a ki őseinek nemzetiségét megőrizte még a messze nyugoton is, hazai isteneinek épillet templomot, s melléje ingyenes közonyhát; leányát Zabdibol-nak nevezte (= Istent adta) el.

E nagy családok összetartásukkal nagy befolyást gyakorolhattak a tartományra, s hogy ezt megarthassák, sőt szaporítsák, össze is

rokonodnak: a Cominiusok anyja Aelius leány: Aelia Adiuta; Herennius Gemellinus neje Aelia Saturnina; Q. Axiüs Aelianusé Aelia Illomana; Varenius Probus neje Cominius leány Gelernus és Quintus testvére stb.

A rómaiak társadalmi élete sokkal élénkebb, mozgalmasabb, és lármásabb volt, mint a mienk, s nem oly szétágazó, és legnagyobb része a piacon zajlott le. A piac főhelye minden városnak; itt emelkednek a középületek fényes csarnokaikkal, oszlopos tornácok fogják be az egész teret, hogy a zord idő ne akadályozza meg a polgárokat napi teendőiknek eligazításában, vagy az idő agyonütésében.

Ez oszlopcsarnokokban értesült a közönség a legújabb hírekről, utazók, kereskedők, ügynökök és hivatalos küldöttek, a futárok közvetítésével. De az ilyen érkezők sohasem hozván föltétlenül hiteles híreket, legmohóbban - hivatalos postát várták, mely a császári kormány rendeletét s intézkedéseit hozta, s a hivatalos csomagok mellett számtalan magánlevelet, vagy legalább értesítést és az «Acta diurna»-t (= napi események) a birodalom hivatalos közlönyeit. Ebben tudósították a nagy közönséget a legújabb eseményekről, rövid, minden magyarázatra és Indításra alkalmas alakban, a keletről özönnel érkező mindenféle kalandos hírről, Róma pletykáiról, a circus idegrázó látványosságairól. S a közönség hitt, élvezett és kapkodta a híreket, kiki saját vér-

mérsékletének ,és belátásának megfelelően bírálva azokat. Es így, messze Itáliától, messze a császári udvar kémjeitől még politikai viták is támadhattak, bár czéltalanul, mert a római polgárok nem avatkozhatnak bele többé a birodalom dolgaiba.

így a közérdeklődésnek a városi ügyek felé kellett fordulnia, s ezeknek legfelsőbb fóruma a képviselőtestület gyűlése. A város dolgain kívül az igazságszolgáltatás okozott legtöbb izgalmat és száz boszuságot az esküdteknek, és ezereket az akkor is jól fizetett ügyvédeknek. A helyi ügyek iránt való érdeklődés az erős és becsületes kormányok alatt sok jó gyümölcsöt termett, s egyik-másik császár meg is követeli az érdeklődést, s udvaruk legjobbjait küldik a tartományokba, mint Septimius Severus az öcscsét, Getát, míg máskor mindenki (‘Hördüli a nyilvánosságtól, midőn rosszul választott, vagy épen személyi s aljas szolgálatok fejében mindenféle jöttment kezébe került a helytartóság, mint Macrinus idejében, a ki Caracalla gyilkosainak egyikét, a rabszolgaságból és borbélyaságból consulságra emelkedett csalót, Március Agrippát teszi helytartóvá.

Ilyenkor csak a magán élet, s a magán ügyekkel való foglalkozás adhatott élvezetet és időtöltést.

A római családapra a nap legnagyobb részét övétől elkülönítve töltötte el. Él a nagy úr volt,

a harmadik kakasszóra, bebocsátották a pártfogoltakat (cliens), s a gazda, vagyonának, tekintélyének vagy kedélyállapotának megfelelően fogadta az ingyenélő népet. Utánuk az ügyvivők, a gazdasági tisztviselők, a házmester, a mestere emberek vették a gazda rendeletét. Ezzel érkezett a képviselőtestületbe vagy a törvényszékre menetel ideje, s a nagy úr magára ölté fehér köpenyét s megindult a piacra.

Közben a ház udvara is megélénkült, a háziasszony is hozzá lát teendőihez. Ő legelőször cselédjeit és rabszolgáit fogadja. Kiadja utasításait a napra, a napi beszerzésekre, s megállapítja az étlapot. Közben a gyermekek is ébrednek, s mire behozzák a reggelit, készen vannak mindnyájan. Ezután megkezdődnek a villásreggeli előkészületei. I la a házigazda foglalatossága olyan, hogy otthon tölti az egész napot, úgy ő is részt vesz benne, különben csak az iskolából éhesen érkezett gyermekek, s a háziasszony övéivel. A sajátképi ebéd estefelé van, s erre megérkezik már a gazda is, bevégezvén teendőit a piacon, S megfordult már a fürdőben is, min; megterítették.

A nap hátralevő részét rendszeren együtt tölti a család a gyermekekkel, kiknek neveléséről a jó szülők kellően gondoskodnak, s ebben segítségükre vannak a nyilvános iskolák is.

A bók 15—16 éves korukban teszik le gyermekruhájukat, s ekkor az eddig nyakuk-

ban függött talizmánt fölajánlják az isteneknek. A szegények azután két kezükkel keresik meg kenyerüket, a gazdagok pedig valamely jogtudós vagy ügyvéd irodájába lépnek be, gyakorlati tanfolyamra, vagy éppen a helytartó fogadja magához őket, hogy elsajátítsák a gyakorlati kormányzás titkait.

Hasonló gonddal nevelték a leányokat is, lő—1(> éves korukig, míg eladókká lettek.

Az utczák élete már hajnal előtt kezdődik. Legelsők a cliensek, a kik külvárosi apró fészkeikből megindulnak pártfogóik házai felé, mielőtt még szürkülne. Hajnalban nyílnak meg az üzletek is, a mesteremberek apró boltjai, és teljes lesz az utczai zaj, midőn a kikiáltók a polgármesterek vagy a képviselőtestület határozatait közzéteszik, midőn a kengyelfutók czifra öltözetben, kezükben pattogó ostor, nagy lármával szólítanak mindenkit kitérésre a fényes kísérettel járó nagy úr vagy úrasszony előtt, Emitt lakodalmi menet indul meg, ott temetés, néha oly pompával, hogy diadalmenetnek is beillenek. Máskor az utczaszögleten, csavargó szónok állítja föl székét s lehetőleg lármás hangon szólítja föl a közönséget, itt vagy ott tartandó előadásának meghallgatására; vagy bűvészek, szemfényvesztők, tornászok stb. kötik le a járó-kelők figyelmét.

Az utczai élet rendkívül érdekes és tarka lehetett, sokkal mozgalmasabb mint újkori városainké, mert a római, hacsak nem aka-

dályozták az idők viszontagságai, jóformán mindent az utcán végzett. Az iskolákat boltokban helyezték el, s a mesterek, legtöbbször kiérdemült, írástudó katonák, nagy zajjal és lármával tanították a latin vagy görög abc-re, a tudományok elemeire a gyermekeket, s ha valamelyik figyelmetlen volt, vagy csínytet követett el, úgy az utcán, a közönség szemeláttára büntették meg.

Az utcák tehát hasonlíthatatlanul élénkebbek, mint a mi kis városainkéi, és érdekes látvány lehetett a magába vonult szemlélőre a tarka mozgalom. A fehér tógát viselő római, a mindig csinos és szellemes görögök, s mellettük a világ minden nemzetségeinek (iái, részben mint katonák, a segédcsapatok változatos egyenruháiban, részben mint letelepedettek, mert a birodalom polgárai egyformán otthon vannak a ködös Britanniában, mint a perzsa öbölnek a római főnhalóságot elismert nagy kereskedő városaiban.

Az ünnepnapok képe talán még tarkább, még mozgalmasabb, mikor fényes, vallásos körmenetek kötik le a tömeg figyelmét, gyógyó játékok, melyeket a helytartó, vagy egyesek bőkezősége adnak a közönség ingyenes mulattatására. Ilyenkor a törvényszék és tanácsház üresek, csöndesek, a boltok, üzletek zárva maradnak, s a ki csak teheti, siet az utcára, hogy mit se mulasztson el a látnivalókból.

Az úri nép társas összejöveteleinek központja a helytartó palotája volt, s az egyes gazdag emberek házai, mint Sarmizegetusában a Cominiusoké, Apulumban az Aeliusoké, kik alighanem sokszor versenyre keltek a kormányzók s parancsnokló tábornokok fényes ünnepeivel.

A nyári, forró időszakot, mely a szűkén épített római városban sokszor tűrhetetlen leheteti, az előkelő világ s a módosabbak fürdőkön töltötték, melyek közül Dáciiában a germisarai (Al-Gyógy), hydatai (Kis-Kalán) és ad mediam-i (Mehadia) voltak a legkeresettebbek.

A szegény emberek Dáciiában is, mintmindenbol a világon, úgy töltötték napjaikat, a hogy lehetett; munkában görnyedve, vagy a kis kocsmákban verve, el az utolsó fillért is, mely zsebükben alkalmatlankodott.

Ipar, kereskedelem.

Tartományunk ipara a legszükségesebbek fődözésére szorítkozáván, nem volt, de nem is leheteti kifejlődve. Csak azon ágak virágzanak, melyek a behozatalból már természetüknél fogva kizárt árukat termelnek, tehát első sorban a kőfaragás, fazekasság s vele együtt a téglavetés. Kőfaragó nélkül nem élhettek meg még a legkisebb faluban sem, mert ki véste

volna meg akkor a kis és nagy eseményekéi hirdető föliratokat, melyek oly általánosan el voltak terjedve, melyek közkeletűek lévén keleten mint nyugaton, szinte a. hírlapok helyei pótolják és szoros összefüggésben állanak a közélettel annyira, hogy az illetékes körök szükségesnek látták külön törvénnyel szabályozni a gyakorlatot, divatot, mely néha túlcsapott minden határon, mélyen sértve a tisztességet és akárhányszor az állam érdekeit is. Közkeletűek tartományunkban is, és nélkülük alig ludnók elképzelni, hogy miképen éltek a délkeleti Felföld hegyei közti és völgyeiben a rómaiak, s a betelepített nép. A kőfaragók mestersége virágzó és jövedelmező volt tehát, s míg más mesterember egy se örökítette meg nevét, kőfaragót ismerünk Misából (Veczel): Moccius IJICUSI. s Ad Aquas-ban Hydata; Kis-Kalán) Diogenest, és miként a dévai múzeumban őrzött czégtáblája bizonyítja, kiváló mesterember volt: egy ismeretlen helyen talált föliraton I*. Julius a hegyi szellemeknek áldoz; Apuhunban Jupiternek tett fogadalmukat I*. Act. Celsidius és Julianus legényeikkel ('gyűlt váltják be.

A kőfaragás mellett általános lévén a föliratos köveknek domborművekkel való díszítése^ kifejlődik az a szobrászat, a mely még mesterség, melynek formáiban nincsen semmi szépség, kerekdedség, a mely inkább jelez, mint ábrázol, valóságos képesírás, melyet a

megrendelő kívánságához alkalmazkodva végez el a megbízott iparos. Ilyen kövünk eltekintve a dévai múzeumnak tömérdek Aesculap és

Aesculap és Hygieia. (Tordai lelet.)

Ilygia, Liber Pater és Libera domborművétől s Mithra emlékétől, egész sereg maradt fenn, és egyik-másik kőfaragónak még erős képzelőtehetségét is méltányolhatjuk, ha nem tápiá-

lünk túlságos igényeket. így a Taber Páternek szentelt potaissai (Torda) táblán párduczot látnunk, melynek lábai előtt tört oszlop fekszik; a marosujvári táblára valóságos csöndéletet véstek: szőlőfürtökkel körülfont lantot; Secundiis oda vésette fölirata fölé egész családját, önmagát, nejét s négy apró gyermekét; egy veterán megörökíti egész élettörténetét: vitéz lovas volt, s e miatt lovon lándzsával kezében ábrázoltatja magát, a mint megöli gyalog ellenfelét; később házal, telket kapott, s a dom-bormű szerint maga szántogat két ökrével, kis lia pedig a barázdák közt játszadozik: alább őt magát és vele kézenfogva nejét jelenítette meg a művész.

A régi Dácia területén virágzó múzeumoknak majdnem mindegyikében találunk korin-thosi oszlopfejeket, melyek becsületére válnak mesterüknek. Vannak mozaikrakók is. bár ezek alighanem Itáliából kerültek ide, s ha a rettenetesen szétdúlt Sarmizegetusában három ilyen emlék kerülhetett elő, úgy kétségtelenül általános volt a szobáknak, termeknek rakott munkával való padolása. A falakat a gazdagabbak díszes márványlapokkal fődtek be vagy kifestették legtöbbször az általánosan kedvelt pompeii pirosra; de divatos a többi rikító szín is. A dévai múzeum vakolatgyűjteménye érdekes világot vet az akkori ízlésre, s Me-

¹ Az istennők Paris előtt..

slius Marlinus festőmester Apulumban kétségtelenül mindent elkövetett, hogy megrendelői követelményeinek eleget tegyen. A nyilvános épületek előcsarnokaiban is kedvelik a

Az istennők Paris előtt. (Sarmizegetusában kiásott mozaik.)

festési, s Claudius Januarius, a tőle épített oszlopos tornáczol falfestményekkel ékesítteti.

Vannak szoborműveink is, melyek bőven bizonyítják, hogy iparosaink már meg tudják közelíteni a művészetet. A lugosi püspökség

birtokában levő kútfigurának festőileg rendezett leple ügyes kezű mestert dicsér; a. finom kivitelű női balláb, a dévai múzeumnak egyik legfőbb dísze; hasonlóan a sokáig Flórának nevezett képszoboron a leplet elég jól ránczolta a mester, a tagok arányosak; az Ápolómból származott s az életnagyságot messze meghaladó császárszobor határozottan téliési séges ember munkája; a Magyar Hegyen talált s Jupitert és Junót közös trónon ábrázoló istenszobrok mesterének minden igyekezete megtört a durva anyagon; épügy a kolozsvári múzeumban levő darabon is, de annál pontosabb a kivitelben, s közkatonájának fölszerelése ellen a szolgálati szabályokhoz teljes merevséggel ragaszkodó centurio sem lehetne kifogást.

Nagyobb városaink elég fényesek, van sok köz- és fényes magánépületeink is; s így kelően kifejlődhetett tehát az építő ipar és minden vele járó mesterség. Tégláégető kemen-cze van minden városban és Sarmizegetusa, Ápolom, meg Potaissa élénk üzemű gyárainak termékei bátran mérkőzhelnek az állam és katonai telepek tégláival. Az ácsok is számos czéhel alakítottak.

A finom ruhaneműeket idegenből hozzák, de a közönséges szöveteket házilag állítják elő. vagy pedig a takácsok készítik. Hasonlóan, a finom edények nem készültek itthon, csak a mindennapi használatra szánt tárgyak, konyha-

edények, korsók, közönséges tányérok, agyag-lámpák stl).

A múzeumokban őrzött tárgyak jó mester-emberek kezeiből kerültek, s az iparosok erős, tartós anyagból dolgoznak, de műérzék nélkül, és e miatt termékeik kezdetlegeseek, ízléstelenek. A dévai múzeumnak nyers cserépből készült fogadalmi szobrocskái valóságos szörnyetegek, melyeknek följánlását csakis a tanúsított jóakarát menti ki.

Valódi műipar még nem volt, s behozott cikkek ama linóm bronz kerekék, melyeket a budapesti nemzeti múzeumban helyeztek el, a kolozsvári és temesvári múzeumok ezüst és bronz tárgyai, a dévai muzeum bronzból öntött Mars feje, llercuse, Dianája, a gyulafehérvárinak ezüst lapocskái, a nagyszebeni pajzsdudor stl).

A közönséges aranyművességet nagy előszeretettel űzvén a legkezdetlegesebb népek is, otthonos ez mindenhol, de nem emelkedik művészetté. Az arany és ezüst ékszerek, melyeknek (lég csinos példányait láthatjuk az említett múzeumokban, itthon készülhettek tehát, de a gyűrű-, mellű- és karpereczkövecskék már idegen mesterek művei.

A kereskedelem, bár nagy adók terhelték, sokkal fejlettebb mint az ipar, s épúgy, mint ez részben idegenek, különösen görögök és syrek kezében van, s a két Aurelius, Alexander és Flavius nyíltan bevallják, szemita vol-

tukat, mikor Jupiter Dolichenusnak leli fogadalmukat beváltják. A kereskedelem székhelyei a tartomány nagy városai, s ezekben a főutczákon, a vásártéren a legelőkelőbb emberek rendezik be boltjaikat, római szokás szerint. mikor az idő engedi, áruiknak üdét, háromnegyed részét az utcára rakva, mert így a járókelőknek könnyebben a szemébe ötlik minden venni való; a sarkokon apró árusátrak állanak; a mellékutczákban telepednek meg a szegény iparosok, kik két kezük munkájával keresik kenyerüket. A kis boltokat másod, harmad rangú áruikér! vagy pedig ócskaságaik miatt a szegény, egyszerű nép keresi föl, míg a jómódúak és gazdagok, a főutczákon és vásártereken fedezik szükségleteiket. Itt van kiállítva a színe-java mindennek, itt van a rabszolgavásár is, mely az ókorban a legjövedelmezőbb, bár nagy kockázatokkal járó üzletek közé tartozott, s divatos volt a birodalomnak egész területén.

A rabszolgákat állványokon helyezték el, lehetőleg olyan öltözetben, hogy testi tulajdonságaik: a nők szépsége és üdesége, a férfiaknak izomereje lehetőleg kitűnjék. Nyakukon kicsi falapocska volt, nevük, életkoruk, képességeik, tulajdonságaik stb. lorásával; a tengerentúliaknak alsó lábszárai! fehérre festették, hogy a közönség azonnal fölismerje őket. Áruk és értékük, a tulajdonságaik, életkoruk, erejük, szépségük, képességeik stb. szerint

változott. A tudományosan képzett rabszolgáért néha 100,000 sesterciust (10,000 frt) is elkért, s néha kapott is az élelmes tulajdonos. A legnagyobb árakat természetesen Rómában fizették, mert oda vitték az elsőrendű árút., míg vidékre csak másod rendűek kerülnek, a tartományok vagyoni állapota szerint, vagy pedig csak helyi árúkkal kereskednek. Az Alburnus-Maior (Vöröspatak) szomszédságában feküdt Karto faluban, Bato leányát, a hat éves Passiót 205 dénárért (82 frt) veszi meg I)asius, Vérzőtől oly föltétellel, hogy a gyermek egészséges, nem lop, nem szökevény és csavargó. A táborvárosból, melyből Apulum fejlődött, kél ily rabszolgavásár emléke, illetőleg oklevele maradt fönn: Dasius Breucus, Bellicus Alexandertől 000 dénáréi t (24.0 frt) veszi meg a görög fiúcskát, Apalaustust, s szintűl kiköti, hogy a gyermek ne legyen csavargó sth. Claudius Julianus, a XIII-ik légio közlegénye, a krétai származású Theodote nevű asszonyt 420 dénárért (108 frt) váltotta magához.

A pénzforgalom. miként a vásárlások bizonyítják, meglehetősen élénk lehetett, de a készpénz mégis nagyon drága, míg az ingatlanok meglehetősen olcsók. S ez a pénz, vagy jobban a nagy tőkék hiányának, avagy félénkségén ek túl;ijdonií andó.

Kereskedőink a behozott cikkeket lehetőleg az eredeti forrásból szerzik be, így Salonából,

honnan valószínűleg bort hoztak; Aelius Arrius Alexander pedig Lemnosig terjeszti ki összeköttetéseit, személyesen végezván ügyeit a szép szigeten.

Bányászat; a bányászok élete.

A bányák legnagyobb részt az állam birtokában vannak majdnem minden tartományban, de főként Dáciaiban, melynek gazdag jövedelmeire a hódítás után azonnal rávetette kezeit a kincstár, úgy, hogy alig van magánbánya, s ha van is, oly csekély értékűek, hogy alig érdemelnek figyelmet.

Dáciaiban a rómaiak követ, vasat, nemes fémeket és sót fejtettek.

Legkiválóbb kőbányáik a Sarmizegetusa közelében levő bisztravölgyi fehér márvány, a dévai trachit, az aranyi (Petris) augil-andesit, s a tordaiak a hasadék nyílásában.

Vasat fejtett a XIII-ik légió legénysége Gyaláron, I I unyadvármegyében.

Sót Maros-Újváron termeltek.

Legterjedelmesebb a nemesfémbányászatuk, mely a következő érczvidékekre oszlik:

1. A kisbányai (bojczai) csoport.
2. A kőrösbányai « «
3. A fericsel-magurai és magyarhegyi bányák.
4. A nagy-almási bányászai.

5. A korábbi bányászat.
6. A vöröspataki bányavidék.
7. Az offenbányai csoport.
8. Az érczpataki bányák.

Bányavidékünk közigazgatás tekintetében eleintén az «aranybányák fölügy élőjének» hatósága alá tartozott, de utóbb szakember kezére bízzák, s ez Ampelumban székel, mint a tartományi pénzügyigazgatótól teljesen független tisztviselő. E miatt emeli Septimius Severus Ampelumot (Zalatna) városi rangra, de a nélkül, hogy megadta volna a teljes önkormányzatot, s elöljárójuk nem polgármester, csak' egyszerű bíró, De képviselőtestületük van mégis. Volt tehát községi élet, bár szűk-körű, kicsinyes dolgokon fordult meg, mert csekély és kis igényű volt a népesség, mely a a városnak nevezett falut lakta. Aprólékos viszonyaik hasonlóak a mi falvainkéhoz, melyekben ritkán látnak nagy urat, nagy pénzt, nagy dolgot.

Legnagyobb urak kétségtelenül a kincstár tisztviselői, kik a bányaság ügyeit intézték, s a katonatiszt, legföljebb százados, ki a biztossági szolgálatra kirendelt csapat parancsnoka, s a ki rendesen büntető bíró is a kincstár bányamunkásainak bűnügyeiben.

A lakosság anyagi viszonyai kicsinyesek, szűk keretűek, s az egyesek ingó és ingatlan vagyona elenyészően csekély, alig néhány száz dénár (= 1 d. 40 kr.). A bérbe adott s ismert

bányák közül a legnagyobb évi 140 dénárt, tehát 56 forintot jövedelmezett, a mi, 10%-al tőkésítve a hozamot, 1400 dénárnak, vagy 560 frt értéknek felel meg; a második csak 105 dénárt hajt tulajdonosának, értéke tehát 1050 dénár, 420 frt; a harmadik 70 dénár évi nyereséggel, mindössze 700 dénárt, azaz 280 frtot ér. S e viszonyok azóta alig változtak meg. Vöröspatakon az egykori Alburnus Maiorban, húsz munkást foglalkoztató bányából a tulajdonoshavonként öt tonna (=50 mm.) zúzérczet kap, mert csak három napon dolgoznak komolyan. Az érez értéke a próbának megfelelően tonnánként 3—5 frt lévén, a tiszta bevétel havonként 5—15 frt, a mi évenként 60—180 frtot tesz. A bánya értéke tehát 600—1800 frt. A hozam azonban rendkívül ingatag lévén, inkább a kisebb összeget kell vennünk, s ez esetben megkaptuk az 1400 dénár = 560 frt. értékű bányát. Ennek se lehetett tehát több munkása.

Az ingatlanok kicsinyek, s értéktelenek is. Anduenna Batonis 300 dénárért vette meg Veturius Valens házának felét, s az eladó még az adót is kifizette az általános becslésig. A ház értéke tehát 600 frt, s mégis két fél, azaz legalább két család lakik benne.

Az élelmi szerek szintén drágák. A markomann háborúkat közvetlenül megelőzőtt évek valamelyikében ápril 30-án Alburnus Maiorban egy bárány 3 dénár s 2¹/₄ sestercius =

I frl 45 kr.; egy malacz 5 dénár = 2 írt *
 egy liter bor 7 sestercius = 70 kr.; egy liter
 rezet 1 dénár = 40 kr. Akkor, midőn a pénz
 értéke a maihoz képest sokszorosán nagyobb!

A pénz tehát nagyon drága, mert kicsiny
 tőkék forognak, s ezek is egy-két ember kezé-
 ben tömörülnek. A legkiválóbb pénzember
 Julius Alexander, a ki korábban Sarmizege-
 Insában állami építkezéseket vállalt, s téglá-
 gyárat alapított. Ez üzletek lebonyolítása után,
 hogy pénzét jobban értékesítse, a bányavidékre
 költözik, s Alburnus Maior, Deusara stb. bá-
 nyamunkásainak és bányászainak adogat köte-
 lelvényre. borsos 305% kamattal kölcsönöket,
 így veti tőle Anduenna Batonis 140 dénárt
 102 június 20-án naponként 1% kamatra. Ca-
 rns fia 102 október 20-án 00 dénárt 30 napra,
 ugyancsak napi 1%-ra.

Jó kelete van a zálogkölcsön[üzlet]lek is, e
 miatt Alexanderünk Deusarában Cassius Fron-
 tinus Palumbusszal közös üzletet alapít, s az
 érdektársak negyed évre szerződnek, tél ide-
 jén, tehát a mikor a szegény bányászok kö-
 zött legnagyobb)] a szükség, s mindössze 707
 dénárral (3(10 fit 80 kr.) kezdik az üzletet.
 Szerződésüket később meghosszabbították s
 Lossa nevű új társat vesznek be 50 dénárral
 (20 frt) Az első elszámolás úgy látszik jól
 ütött ki. E pénzes emberek valóságos pió-
 czái lehettek a szegényeknek.

Kezeik közül csak a társulás menthetvén

meg őket, egyesületeket alakítanak a bányászok anyagi érdekeik védelmére. Ilyenek lehettek Ampelumban a Herculiani és Gervae vallási társulat; ugyanitt a szabadonbocsátott munkások, a császári rabszolgák, s az aranymosók közös föliratot ajánlanak Lucius Verus nejének, föltételezhetjük tehát, hogy volt közöttük valami érdekközösség, talán a mi bányamunkás társulatainkéhoz hasonló. Lehet, hogy megvolt a gyámpénztáruk is, ép úgy mint a mostaniaknak. Germizaraban (collegium aurarium '=) az aranymosók egyesületet alapítanak, kétségtelenül szövetkezeti alapon. Alburnus Majorban volt temetkező egyesület is, miként a föloszlásáról fölvett, s fönmaradt jegyzőkönyvből értesülünk.

A szegény bányász sorsa tehát nem volt irigylésre méltó. Sokat, végtelenül sokat szenvedhettek, míg a halál Géniusza megkönyörülve rajtuk, kivette fáradt, elernyedte kezükből a csákányt, kapát, hogy nyugalomra térheszenek.

Temetőik közül kettőt — a Korábián — megmentett a (véletlen. Téglás Gábor a következőket írja ejszomorú helyekről.

A sírok két, egymástól jókora távolságban fekvő csoportot képeznek a határkeresztről elnevezett botesi hegyháton, és a Karábiának Szlevesoja nevű déli lejtőjén. Amott nyolez, hat-tizenkét sírdombot számláló sort különböztetünk meg. Hatvan-hetven sírdomb állhatott

tehát e helyen; csakhogy a hantokat a marhacsapások és ösvények, néhol a fölismerhetetlenségig ellapították.

A Szlevesoja sírmezeje hegymentére szélesedő sorokat mutat, bár itt a sírdombok elhelyezését, s a sorok terjedelmét sokkal több akadály zavarta, mint a botesi hegyháton. Szembeötlő mindkét sírmezőn a nap járásához való alkalmazkodás, s főleg a kelő nap sugárra való tekintet. Mihelyt a hegylejtés elhajlik a verőfénytől, a sírdombok is véget érnek, s azon munkások, kik a Karábia éjszaki oldalán a mai Vulkoj bánya körül dolgoztak, s az oda épített kunyhókban szenvedtek ki, azokat a botesi tetőn helyezték nyugalomra, a Karábia déli oldalának munkásait pedig a bányák alatt temették el.

A sajátképi sírgödörnek, a test nagyságának megfelelő méretekben készített ürege, a köves talajban, alig mélyed fél méternyire. A kiszenvedett bányászokat itt égették el, s az olajjal élesztett tűz ereje még a kemény csontrészeket is elhamvasztotta, úgyhogy a fogak, sőt a végtagok csontjai se maradtak meg. Ez erős tűznek esett áldozatul a sírokba helyezett kegyeleti tárgyak legnagyobb része is. Megviselte az égetés a fémeket is, s a vékonyabb bronzsodronyok, lemezek elolvadtak, a megmaradt érmeket, vasdarabokat stb. erős olvadási réteg fogta be. A Lukács Bélától kiásott bronz és rézérmek. épen e miatt váltak olvashatatlanokká.

Legépebben az olajos korsók, mécsek maradtak fön, de például a szövetheműek, fatárgyak, csontkészítmények mind megsemmisültek. A hullát arczczal keletnek helyezték el, s a korsókat a lábfejeknél, a lámpákat a fej és kezek körül találták meg. Gyermeksír egy sem került elő, de női igen, sőt a női sírokban nyomai vannak még az ékszereknek is, sőt még faragott és feliratos emlékekkel is megjelölték.

Elégetés után magas dombot hánytak a sír fölé, melyeknek közepe horpadással jelzi a hulla helyét. A hantok ('sekély távolságban sorakoznak egymás mellé, s az épebbek magassága a métert most is meghaladja. Kerületük átlag hat méter, de vannak nagyobbak is. A szegényebbek nem tettek kedveseik mellé kegyeleti tárgyakat, emlékekkel se jelölték nyugvóhelyüket, csak egyszerűen súlyos kődaraltokkal rakták körül. A vagyonosabbak fakoporsókba helyezték halottjaikat, mert sírjaikban sok, erős vasszeg maradt meg, s a könyvtartó üvegcséken, üveggyöngyökön, üveg és cseréptárgyakon kívül, vaspánttal díszített szekrénykéket, a nőknél íbulákat, egyes írástudóknál pedig vas íróvesszőket helyeztek el. De a művelődéstörténetileg legértékesebb tárgyak, így a viasztáblák mind elpusztultak, s a fényűzési cikkek közül, csak a Lukács Béla birtokába került, bár szintén szétrepedt, s erős égési nyomokat viselő bronztükr maradt fön. Fé-

livét arzén bevonat adja meg, s kiállítása azonos a Brundisiumból szétküldött gyári árúkéval. Téglás Gábor leleteiből, a római jellegű (Jajkatüt, három, vasból készült íróvesszőt, több dobozpántot, s a bélyeges lámpát kell kiemelnünk. A finomabb tárgyak behozott czikkek, s vándorló kalmároktól származnak, a vastárgyak pedig valószínűleg Ampelumból kerültek a kovács és lakatos műhelyekből. Föltűnő, hogy a leghasználtabb műszerekből, a vésőkből s kalapácsokból egyetlen-egy sem került elő: ezektől a gyásznak keserveiben sem váltak meg. A vastermelésnek akkori kezdetleges módja bizonyára nagyon hozzájárult a vásárak értékének neveléséhez.

A házi ipar termékeiből a szöveteket, fakészítményeket, a megégetés fölismerhetetlenül elhamvasztotta; csupán a fazekas készítmények maradtak fenn. A korsók tehát helyi termékek, s formáikban meglepő a római minták utánzása. Az egészen piros és jól kiégetett korsófélék, a lámpákkal, csészékkel, tálczákkal együtt kétségtelenül behozott czikkek.

A temetőben nyugalomra helyezettek műveltségi fokának megítélésére nagyon kevés adatunk van.

Az előkerült író vesszők bizonyítják, hogy volt közöttük írástudó is, és a síremlékek föliratai tanúsítják, hogy használták a latin nyelvet, s római szokások szerint éltek. Kedélyvilágukat a temetkezés módjából ítélni lehet.

meg, meri a halott arczának keletre irányítása, a föl támadásban és a síron túli életben való hitről tanúskodik. Erre utalnak az olajos korszók, bányamécsek, s a síroknak csekély ékszerkészlete is. Az elhunytak iránt való kegyelet nagyon ki volt fejlődve, miként a sírok megóvására irányult szerető gondosság kellően bizonyítja.

A sírok koráról csak annyit, mondhatunk, hogy azoknak római volta felül áll minden kétségen; de azt már nem határozhatjuk meg, hogy a markomann háborúkat megelőző vagy követő időkből származnak-e. E rettenetes pusztulás kétségtelenül megviselte a bányaművelést is, — de meg nem semmisíthette, mert Ampelum képviselőtestülete, még 200-ban hódol Septimius Severusnak, kinek érmei sűrűn előfordulnak az egész aranyvidéken. Avagy képzelhető-e Dácia főnmaradása a markomann háborúk után még hetvenöt esztendeig, ha nincsen arany- és sóbányászat? S a birodalom biztosságának szempontjából nem lett volna-e czélszerűbb, ha Septimius Severus, az Alduna vonalán hagyja az aranybánya vidék éjszaki határőrségéül rendelt légio V Macedonicát (V-ik macedón légio). És ha tisztán katonai szempontból hódítják meg Dáciát, úgy az Alföld elfoglalása nélkül csak félmunkát végeztek volna, s hogy a síkság meghódítására még csak kísérletet se tettek, legvilágosabb bizonyítéka annak,

hogy Dácsiára főként érez- és sógazdagsága miatt, tették reá kezüket, mitsem törődve a tartomány központon kívüli fekvésével s azzal, hogy a megszálló csapatok, és megtelepült lakosság állandóan két tűz között vannak. S e végzetes hibát többé nem lehetett helyreütni. Hasztalan kísérli meg Septimius Severus

Attila kin ese. (Nagy-szent-miklósi lelet.)

az V-ik légió hatalmas erejének a Számos-völgybe való ékelésével az Érczhegységet napról-napra jobban fenyegető veszedelem elhárítását: a népvándorlás nagy viharának kitörésekor az ismeretlen tömegek elárasztják bányavidékünket is, a római műveltséget megsemmisítik, s a letelepült barbárok megteremtik azt az ötvös ipart, mely ízlés helyett a nemes fém

tömegével hivatkozik, a melynek legérdekesebb emlékei a szilágysomlyói lelet, a nagy-szentmiklósi Attila-kincs, s a régi dáczi területen Romániában talált pietroszai aranyhalmaz.

Dácia helyőrség

Marcus Ulpius Traianus a második dák háborúra legalább hét légiót mozgósított, melyek közül Decebal és népének teljes leverése után a I Italica: I Minervia és IV Fla via Fidelis azonnal elvonulnak, míg a többi négy: a I Adiutrix, a V Macedonica, VII Claudia és XIII Gemma itt marad tartományunkban, hogy teljesen elfojtsák az ellenállási, és segítségére legyenek Trajánának, majd helytartójának a szervezés nagy munkájában.

A légió VII Claudia tevékeny részt vesz Porolissum (Mojgrád) védőműveinek megépítésében, s téglái a terjedelmes és fontos várnak legrégebb emlékei közé tartoznak. A munka befejezte után visszatér mmsiai főhadiszállására, s többé nem találjuk meg nyomait Dácia katonai régiségei közt.

A munka oroslánrésze a I Adiutrix, V Macedonica és XIII Geminat terheli tehát, melyek, különösen az utolsó fáradhatatlan buzgalommal dolgozván, tartományunknak alig van egyetlen, katonailag fontos pontja, hol a légionáriusok keze nyomát meg ne találánk.

Az I Adiutrix vesz részt a tartomány hadi központjának, az apulumi tábornak a megépítésében, és csapatai egy-két évig a XIII Gemmával együtt látják el a helyőrségi szolgálatot. A légio V Macedonicanak nyugaton jutván ki része, 110-ben I). Terentius Scaurianus helytartósága alatt megalapítja a fővárost, s ez kétségtelenül a tartomány teljes megbékélését is jelentvén, a I. Adiutrix és a V. Macedonica visszatérnek főhadiszállásaikra, amaz Brigetioba (O-Szőny), emez Troesmisbe (Iglitza).

Az egyedid maradt XIII Gemina főtömege Apulumban telepedvén le, a vidéket kisebb osztályai és segédcsapatai szállják meg. Utóbbiak létszáma a 110-ben kelt elbocsátó oklevél szerint 10 gyalog- és 2 lovasezred s a brilanniai futárok. Az egykorú feliratos kövek segítségével azonban még három, két gyalog s egy lovas segédcsapatot állapíthatunk meg.

Tartományunk helyőrségének létszáma tehát Traján idejében a következő:

1. A legio XIII Gemina	6000
2. Három lovasezred á	480 ember 1440
3. Tizenkét gyalogezred á	500 « 6000
4. Két gyalogezred á	1000 « 2000
5. Futárok	25
<hr/>	
15.465 ember.	

Kiknek ellátása évenként 15'5 millió dénárt (6'2 millió frt) emésztett, föl.

Hadrian trónralépte után le akart mondani Dácsiáról, mint a hogy visszavonta légióit a messzefekvő keleti tartományokból. De utóbb megváltoztatta szándékát, sőt meglátogatta a tartományt, melynek meghódításában része volt magának is, mint hadtestparancsnoknak. Itt tartózkodása után szó sem volt többé a lemondásról, sőt kiterjesztette a tartomány határait, új várakat építtetett, s a helyőrségeket jelentékenyen megnövelte.

Antoninus Pius idejéből három kalonael-bocsátó levél maradt fenn, s ezek a katonaságnak folytonos szaporítását bizonyítják.

De Septimius Severus idejében már a megszorított helyőrség sem tudja biztosítani a békét, s e miatt berendeli a leg. V. Macedoniacát segédcsapataival együtt. s Potaissát (To rda) rei ideli 1 oh; u I. szá II ásáu I.

Az ő és fiának Caracallanak közös uralkodása alatt állította Micia (Veczel) helyőrsége a fogadalmi követ, melyből értesülünk, hogy mennyi és mily nagy számú katonaság állomásozott a fontos, marosmenli várban:

1. Egy század légiói larius 11H)
2. három lovas-ezred 1440
3. három500főnyi gyalogcsapat 1500
4. egy csapat gyalog hírnök 25
5. egy csapat lovas hírnök 30

E szokatlanul nagy létszámot az aranyvidék közelsége tette szükségessé.

A hódítás végső szakában Dáciiának délnyugoti részén még egy harmadik légió is állomásoz: a IV Flavia Fidelis, a mely részt vett Traján háborúiban is.

Hogy mekkora volta helyőrség létszáma, azt csak Teáján idejéből tudjuk, mert később annyi név tolul elénk, hogy lehetetlenség megállapítanunk az egy időben szolgáló csapatokat, s azoknak fegyvernem szerint való megoszlását. A lovasság száma feltűnően nagy: huszonhárom lovasezred, melyek közül több kettős létszámú, s azonkívül néhány lovas cohors. Ezek mind a határokon állomásoznak, a mi azt bizonyítja, hogy a portyázásra szükség volt mindig.

A három légió és segédcsapataik együttevée legalább 40,(XX) embert tettek, vagyis a birodalom egész hadseregének '«j-ada állomásozott tartományunkban.

A tartomány története.

A Dácia meghódításával végződött háború a tartomány határain lakó népeket nem törte meg, s 108-ban Hadrián mint Pannonia helytartója elkeseredett harezokat vív az új hódítást és a Duna partjait folyton háborgató Jazygokkal. E forrongások, majd harezok

trónralépte után megint kitörvén, a császár személyesen érkezik a végekre, hogy maga intézze az előkészületeket, szervezze a veszélyeztetett pontok védelmét, melyeket egyszerre két ellenség is fenyegetett: a jazygok és szövetségeseik, a roxolánok. A harczok azonban hamarabb megindulván, hogysen a légiók fölvonulhattak volna, a császár a roxolánokat elcsábítja szövetségeseiktől, nagy összegeket fizetve, sőt még évjáradékot is ígérve királyuknak, mire a jazygokkal szembeszállhatolt már Q. Marcius Turbo Fronto, a testőrhadak későbbi vezére is, kit Pannónia és Dácia legátusává nevezett ki, hogy egyszerre két oldalról támadhassa meg a féktelen lovas népet. A helytartó győzött, de a császár — miként említettem — túlságosan nagynak tartván az áldozatokat, le akart mondani Dáciáról. miként lemondott Assyriáról, Mesopotamiáról s Armeniáról, és csakis barátainak rábeszélése és emberszeretete tartotta vissza e lépéstől, nehogy a sok római polgár, kiket Traján telepített be a férfilakosságából majdnem egészen kifosztott tartomány megnépesítésére, városok alapítására és földek művelésére a világ minden részéből, a barbároknak essék áldozatul. Kormányának további évei csöndes, termékeny békében teltek el, és csak Pius idejében támadnak új mozgalmak, midőn a szabad törzsrokonaitól fölízgatott, meghódolt dákok fognak fegyvert. Fölkelésük vérbe foj-

látván, a markomann háborúk kitöréséig teljes nyugalom volt hegyeink közt s völgyeinkben.

A markomann háborúkat (167—180) a népvándorlás első hullámaiktól fölidézett politikai, közgazdasági és társadalmi válság okozta Gallia határától egész a Duna torkolatáig. E ropant területeknek barbár lakossága, a nyomasztó körülményektől kényszerítve, egy értelemmel, egy akarattal támadja meg a birodalom tartományait, Rhaetiát, Noricumot, Pannóniát, Dáciát s a két Miesiát.

Marcus Aurelius császár a főhadserég vezérletét magának tartván fenn, a három oldalról fenyegetett Dácia védelmét Marcus Claudius Prontóra bízta. A derék tábornok a barbár népek egész sorozatával küzd bérceink között, s ellenei közül legkiválóbbak a keringek, burok, vandalok. viktóvók, osok, bessek, robotok, roxolánok, bastarnok, alánok, peucinok s costobokok. E törzseket Capitolinus sorolja föl Marcus életrajzában. Aelius Lamprius a Commoduséban megemlíti még a dákokat. Eölratilag még a karpokat lehet megállapítanunk. Eronto hadereje kezdetben alig állott arányban a lázadók tömegeivel, megérkezte előtt pedig a tartomány saját erejére utáltán épen nem tudott boldogulni, s a gazdag és virágzó országocskát a barbárok elárasztották néhány héfyalatt már kora tavasszal, s a lakosság menekül a hogy tud. Alburnus Maior bányászai aranyat termő aknáikba rej-

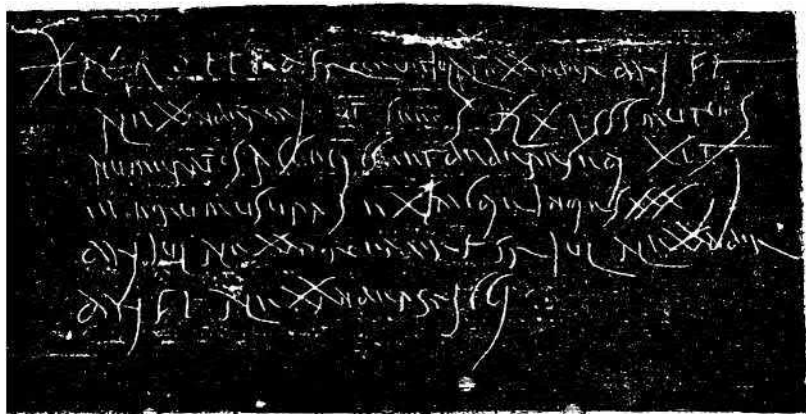
lék minden értékes holmijukat, befalazva az üregek száját. Féltek javaikat nem prédálták föl a barbárok, de ők maguk sem használhatták, élvezhették többé, mert elveszván vagy rabságba hurczoltatván, aknáik befalazottan maradtak másfél évezreden át. Az újkornak jutott a szerencse, hogy néhány, az idők mostohaságától érintetlenül hagyott aknában megtalálhatta e szerencsétlen nemzedéknek, valószínűleg legféltettebb kincseit, okleveleit. Ezek között legkésőbbi a Sz. Katalin-aknában épen maradt viaszos lap, 167 márczius 28-án kel. A barbárok tehát április vagy májusban törtek be, ugyanakkor, mikor Pannóniába a nyugoti törzsek.

A harczok, a mennyire a koradatokat összevetve következtethetjük, 167-től 171 végéig, vagy 172-ig dúltak, mert a pusztulástól megmenekült Sarmizegetusa, Verus halála után (167) ajánl föliratot Marcusnak, Marcus Claudius Fronto pedig valószínűleg 170-ben viselven a consulságot, 171-ben még él, mert ekkor veszik föl fiát, a Salii Palatini, a Mars tiszteletére alapított papirend tagjai közé. — E papi testületbe pedig csak az léphetett be, kinek apja, anyja élt.

Az éjszaki és keleti törzsek voltak kétségtelenül a legelső betörők.

M. Claudius Fronto, legalább kezdetben, alig harczol sikerrel ellenük, mint nem szaporíthatja diadalkoszorújának leveleit Marcus

sem. Később jobbra fordulnak a dolgok. A karpok kifizetvén, elvesztik foglyaikat, majd kiszorították a többieket is, de csak akkor, midőn Dácia éj sza ki részét, a bányavidéket már egészen földúlták. Némely város annyira elpusztult, hogy⁷ csak egész emberöltő után ébred új életre, mint Napaca (Kolozsvár) és

Oklevél 162-ből. (Találtatott a verespataki Szent-Katalin-tárnában.)

Potaissa (Torda), melyet Severus idejében nova coloniának — új városnak — neveznek. A földig rombolt Apulumot (Gyulafehérvár) Marcus alapítja újra, s önálló törvényhatósági várossá emeli.

E sajnos pusztulást a birodalmi kormány lanyhasága okozta, a Hadriántól kezdett, Antoninus Piustól fönntartott és Marcustól folytatott engesztelékeny politika, mely nem volt

többé helyén, mióta teljesen átalakullak a határszéli viszonyok, melyeket, úgy látszik, kicsinyeitek, vagy nem ismertek a helytartók, épen úgy nem, mint Rómában a császár és bizalmasai. Erős és jól szervezett határvédelem, s kellő számú helyőrség biztosíthaták volna Dáciiát, természeti viszonyainál fogva könnyen, sokkal inkább, mint a birodalom bármely más tartományát. De nem történvén semmi, a légio XIII Gemma és segédcsapatai nem tudták föltartóztatni a szörnyű áradatot.

A M. Claudius Fronto címzeinek sorozatát tartalmazó föliratnak végső sorai jóformán egyetlen írott emlékei e korszaknak, melyek rövid néhány szóval festik a végtelenül szomorú helyzetet, annak rendkívül súlyos bonyodalmaikat, a pusztulás legszomorúbb részét, midőn az éjszokról és keletről betört ellenségek kezét fognak a jazygokkal. M. Claudius Fronto szembeszáll velük kötelességszerűen, s a harctéren, fegyverrel kezében, hősi halállal váltja meg az örök dicsőséget. Fölrata a germánokat és jazygokat említvén, a harctér a Körösök vagy a Szamos völgyében kell keresnünk, mert Dácia éjszaki részein s annak mesgyéin lakván, a germánok és a jazygok kétségtelenül csak oly pontokon támadtak, hol összeköttetésbe léphettek szövetségeseikkel, ez pedig jóformán lehetetlen, ha a mai Torontói, Temes- és Krassó-Szörény vármegyéken át,

és át a Vaskapun, Hunyadvármegyébe törnek midőn még Tibiscum (Zsúppá) és Sarmizegetusa (Várhely) erősségei is útjukat állják, eltekintve az akadályoktól, melyeket maga a természet gördít, különösen e két vármegye területén, a lovasság elé; s ha ez utat kierőszakolják is, még akkor sincs nyert ügyük, mert a Sztrigy völgyében Ad-Aquas (K.-Kalán), a Maroséban pedig Micia (Veczel), Germizara (Gyógy), Apulum várai, szinte legyőzhetetlen akadályokat vetnek eléjük. Az egyesülés itt kivihetetlen lett volna, pedig mégis megtörtént. mindkét támadó fél együtt említettén nagyfontosságú föliratunkon.

E küzdelmeknek 171- vagy 172-ben kellett történniök, Marcusnak a Duna jegén vívott csatáját megelőzőleg, mert lehetetlen föltételeznünk, hogy a jazygok egyszerre két háborút vívhattak volna.

M. Claudius Fronto utódja Clemens lett. Valószínűleg az ő kormányza idejében törnek be Tarbus vezérlete alatt az éjszakon lakó szabad dákok, pénzt és lakóhelyeket követelve. Az új ellenségeket a quadokkal kötött béke után meghódolt, s a gyermek, alig tizenkét éves király uralma alatt egyesült népszövetség verte ki a provinciából Marcus császártól kapott pénzsegítség fejében. Hogy letelepítették-e e jövevényeket, nem tudjuk.

Később az astringok tolnak előre Rhaus és Rhaptus vezérekkel, s szintén pénzt és

állandó lakóhelyeket kérnek. Clemens elutasítja őket, mire ezek békés érzületük bizonyítására átadják nejeiket és gyermekeiket, és valószínűleg a helytartó biztatására, a costobokokra rontottak, kikkel a rómaiaknak sok számolni valójuk volt. Teljes győzelmet aratnak, de egyúttal elégtelenség is keletkezik köztük, mert nejeik és gyermekeik visszakapása után ismét háborgatják Dáciát. Clemens megbízáván a régi politikai gyakorlatban, ekkor a lacingokat zúdíttja rájuk, kiket viszont az astingokkal felemlített meg. A táinadás készületlenül találta az astingokat. s émiatt annyira megverték és szétszórták őket, hogy többé nem merték háborgatni a tartományt, sőt «alázatos kérelmekkel» járultak Marcus elé pénzsegítségért s állandó lakóhelyekért. hogy annál bátrabban szállhassanak szembe ellenségeivel. Dió loljggyzései szerint pontosan be is váltották kötelezettségeiket.

Ezután Dáciában is kialszik a háború tüze, a dunamelléki népek meghódolásának, s a császár garmmelléki győzelmeinek hatása érezhetővé vált még a messze keleten is.

A béke nem tartott soká. 178-ban újra kitör a háború, mert a társadalmi válság csak úgy érezteti hatásait most is, mint előbb, sőt talán még élesebben, mert egyik-másik törzs ellen igen szigorú rendszabályokat érvényesített a birodalmi kormány.

Dáciát ismét ugyanazon népek támadják

meg, melyek előbb küzdöttek birtokáért, s Clemens csatát-csalára veszt, míg Marcus nem küld jelentékeny haderőt, Pertinax, a későbbi császár vezérlete alatt a tartomány megmen-tésére. A kiváló tábornok tartományi hely-tartóvá neveztetvén ki, 178- és 179-ben kiűzi a barbár hordákat, s erős kézzel védelmezi a két Mu'siát is, melyeket szintén reábizott a császár. A béke ilyképen helyreállítatván, 11 el-vius Pertinax urának főhadiszállására tér, s utódja, Sabinianus, már veszedelem nélkül te-lepít le az elpusztult területek benépesítésére 12,000 szabad dákot.

be a nyugalom csak addig tart, míg a bar-bárok vereségeiknek közvetlen hatása alatt állanak. És Commodus épen ezt, a teljes meg-félemlítést hagyta kiaknázatlanul, midőn hal-dokló atyjának adott szava, s a hadsereg előtt tett Ígérete ellenére, hirtelen békét kötve, visszavonja légióit a megszállott területről, s Idomába siet, hogy elmerüljön a világváros gyönyöreibe.

A következmények azonnal kiütöttek. Nagy szerencse tehát, hogy kitűnő legátusai: Ves-pronius Candidus. Manilius Fuscus, de főképen Pescennius Niger erősen védelmezik a tarto-mányt úgy az éjszaki barbároknak, mint a jo-goknak, majdnem évenként megújuló támadá-sai ellen. És e harczok csak előjelei voltak egy újabb kitörésnek, mely kétségtelenül bekövet-kezik, ha a hűsítő serleg tartalmába kevert

méreg nem öli meg Commodust. Marcus politikai bölcsessége előre látván a veszedelmet, s fölismerván hazánknak területi egységét is, a birodalmi határokat a Kárpátok övéig akarta kiterjeszteni, hogy Pannónia, de főképen Dácia szomszédságából egyszer s mindenkorra kiszoruljanak a barbárok. És e bekebelezést, ha tovább él, — írja Dio Cassius, — végre is hajtja! Commodus azonban nem értvén és nem becsülvén atyja terveit, veszni hagyja a majdnem húsz évig tartott háború összes eredményeit. Utódja I. elvius Pertinax, ismerve a helyi viszonyokat, segít kétségtelenül a bajokon, s ha egyéb miatt nem is, a Marcus hagyományai iránt való tiszteletből kimondotta volna hazánk egész területének bekebelezését. És rendelkezéseinek a jól fegyverezett légiók érvényt is szereztek volna, s talán új, jobb korszak következik a birodalomra, ha a szigorát elviselni nem akaró pnetorianusok meg nem gyilkolják őt. Második utódja, a mély belátású és hadértő Septimius Severus császár (192—211) szintén szükségesnek tartván Pannónia és Dácia kikerekítését, addig is, míg megkoczkáztathatja a háborút, jól megfontolt, bár a keleti határokon még hiányos intézkedésekkel igyekszik orvosolni a helyzetet. Pannónia nagyobb helyőrséget kap s megerősítetteti a dáciai határt is, s az éjszaki és keleti részek védelmére berendeli a légión V. Macedoniat segédcsapataival

együtt. — S míg Severus élt, nem történt semmi baj.

Fia és utódja, Caracalla idejében (211—218) az elhalt császár nagy hatalmának s félelmes erejének emlékezett? még megvédi a tartományt, de később a quadok és markomannok csak nagy áldozatokkal bírhatok nyugalomra, a jazygok pedig újra fegyvert fogván, megtámadják Dáctiát is, de visszaűzetnek, és a császárt Sarmaticus névvel tünteti ki az örvendező római tanács. 214-ben már a szabad dákok is mozognak, s Caracalla ellátogat a tartományba, de mit sem tud javítani a helyzeten. És aligha az ő érdeme, hogy később változván a viszonyok, a dákok kezeseket adnak. sőt oly barátságos magatartást tanúsítanak, hogy a túszoznak visszaadása sem okozott új veszélyeket.

Macrinus (217—218) idejében megújulnak a harcok, és csak Maximinus vet véget azoknak, midőn a légio I és II Adiutrixot, a TI Italicát, s a két dáctiát mozgósítván, nagy hadjáratot indít ellenük. Ily nyomasztó erőnek az egyenetlenkedő törzsek nem tudván ellentállani, szétszórattak. Méltán megérdemelte tehát Maximinus a Dacicus Maximus nevet. A harcias császár azonban e Háborút csak a szarmaták ellen indítandó nagy hadjárat bevezetésének tekintvén, folytatni készült a küzdelmeket, hogy mindent Róma igája alá hajtson egész az óceánig. És életírója meg-

jegyzi, hogy e nagy terveket végre is hajtotta volna, ha a sors kedvez élelének.

Később a karpok zúdulnak a tartományra, s III-ik Gordianus (238—244) csak nagy erőfeszítéssel tudja kiverni őket és biztosítani úgy Dácia, mint a két Moesia békéjét.

De a béke nem soká tartott: a karpok ismét elárasztották Dáciát. Philippus császár e hírekre, a mint rendezhette a birodalom egyéb ügyeit, személyesen érkezett Dáciába nagy hadsereggel, mozgósítván a mór csapatokat is, melyeknek elei a hódítás alkalmával oly nagy szolgálatot tettek Trajánának. Most is ők voltak a legkiválóbbak a nyílt ütközetekben ép úgy, mint a portyázásban. A nagy haderő, a kiváló vezérlet, ismét babért fűztek a császár homlokára, s a karpok és szövetségeseik, a germánok, szégyennel és irtózatosan megfogyva menekültek a sokat szenvedett tartományból. A tanács 248-ban fényes diadalmenettel ünnepli a császár győzelmeit. Philippus a tartományban való időzése alkalmával, ép úgy, mint elődei tették, mindent elkövetett a lakosság helyzetének megjavítására. A határokat megerősíti, a segédcsapatokat megszorítja, kiegészíti, a kereskedelem és forgalom emelésére Apulumban fölállítja a pénzverő hivatalt.

E rendkívüli sikerek újjakkal biztatván a császárt, megtagadja a góthoktól az eddig élvezett segélypénzt, kétségtelenül abban a hitben, hogy germán fajrokonai veszedelme

eléggé megriasztotta őket arra, hogy ne merjenek zúgolódni, vagy épen erőszakoskodni. Megcsalódott, mert királyuk, Ostrogotha, kihívásnak tekintvén a császár merész rendelkezését, de kényszerítve a napról-napra növekedő szükségstől is, betört Moesiába, Thraciába, súlyosan megvervén az ellene küldött Deciust. E szégyenletes csatavesztést a légiók fegyelmezetlensége okozván, a vezér elbocsátotta őket, intő például a többieknek. A romlott durva nép azonban az ellenséghez pártolt, s Decius a következő háborúban a góthok, taifalok, astingok hordáin kívül, kénytelen volt még az árulókkal is megküzdeni. A hadjárat egyelőre Marcianopolis ellen irányult, melynek elestével a gepidáktól fenyegetett góthok, tekintélyes váltságdíjat kapván visszavonultak, hogy végezzenek ellenfeleikkel. A barbárok az Auha folyó mellett Galtis-nál (?) mérték össze fegyvereiket. A góthok győztek s a mesés Ostrogotha már ismét Róma ellen készült, mikor eléri végzete. Egyik utódja, Kniva egyesítette a törzseket, s a háborút oly nagy erővel akarta megindítani, hogy támadása föltétlenül sikerüljön. A mcesiai légiók erre vezérüket Deciust kiáltják ki császárrá (248) azon reményben, hogy többet fog tenni a védelem érdekében. A bíborra nem vágyódó derék hadvezér csak hosszas rábeszélés után fogadta el a diadémet, amaz elhatározott, s Philippushoz intézett levelében esküvel is erő-

sített szándékkal, hogy a mint Rómába mehet, azonnal leteszi a császárságot. A bizalmatlan arab azonban nem hitt, s haddal indulván ellene, a moesia i és dácia i légiók új császáruk védelmére elhagyták helyőrségeiket, s gyors menetekben vonultak Itáliába. Veronánál találkoztak, és Philippus arabs nyílt ütközetben, seregének élén esett el.

A polgárháború befejezte után Decius csak néhány hetet töltvén Rómában, visszasietett az Aldunához, hol a helyőrségek nélkül maradt Dáciát és Moesiát újra elárasztották a barbárok. A császár Pannonian át érkezvén, valószínűleg tartományunkban kezdi meg a harczokat, rendkívüli erővel és sikerrel, s Apulum mint Dácia második alapítóját üdvözli őt. A császár itt tartózkodása nagyon rövid lehetett ugyan, de mégis talált időt a bajok orvoslására és a közjó iét emelésére. A határokat megerősíti, új haderőkkel látja el; kiterjedt gondja a városokra is, s Apulumot újra alapítván és népesítvén, a város mint «Új Apulum» hálálkodik neki.

Decius Pannóniában született Sirminm mellett, Rubalia nevű falucskában, római vagy legalább ellatinosodott szülők től. Ő az első a dunamelléki császárok sorában, a kik még egyszer fölemelik a birodalmat erejükkel s kiterátásukkal, s véglegesen megalapítják a korlátlan egyeduralmat. Decius kiváló katona, ki megbecsüli és szereti légió iét, de megköveteli

tőlük a föltétien engedelmességet, a legszigorúbb fegyelemhez való alkalmazkodást, bár viszonzásul mindent megtesz érdekükben. E miatt kiáltják ki császárnak is. Javítani törekszik anyagi helyzetüket, előjogaikat szaporítja, kijavíttatja és megbővíti az úthálózatot, hogy a hadsereg mozgása lehetőleg gyors és könnyű legyen, különösen az aldunai tartományokban. Méltán megérdemli tehát a birodalom háláját, mert épen a legnagyobb veszedelem idejében fejtette ki e mélyreható, a hadsereget újjá-ercmtő tevékenységet.

Közben Kniva két hadsereggel rontott Moesiába. A 70,000 főből álló barbár tömeg a király személyes vezérlete alatt, Novae (Steklen) ostromával kezdi meg a hadjáratot, a Jatrus (Janira) s a Duna összefolyásánál. Vereséget szenved, min¹ a Traján alapította Nikopolist (Nikup a Jantra mellett) támadják meg, de sikertelenül. Az erős falakkal s kötelességtudó helyőrséggel a vad csapatok nem tudnak megmérkőzni, és Decius érkezének hírére fölszedték táborukat s elvonultak, hogy kirabolják a dúsgazdagnak vélt Philippopolist. A császár hegyi ösvényeken követvén Knivát, szerencsésen érkezett Beröe-ig, ama reményben, hogy elzárhatja ellenfeleinek visszavonuló útját. A barbar király épen ettől félvén, a rossz hír vétele után azonnal fölbontja táborát, s erőltetett menetekben siet Decius elé, és mielőtt a császár sejtette volna érkezését,

meglepi a rómaiakat és szétveri az egész hadsereget. Utóbb L. Priscus macedóniai helytartó elárulta Philippopolist, a vár elesett, s a góthok elárasztották és földúlták Macedóniát, Thraciát, hogy nem maradt kő kövön. — Ezután visszavonultak. Decius eléjük akarván vágni a mai Dobrudzsába sietett és Abrittusnál vívja meg velük utolsó csatáját. Kniva győzött, s a Trebonianus Gallustól elárult császár-elesett fiával, Ilerennius Etruscusszal együtt.

A moesia i hadsereg e szörnyű csapás után, talán nem is sejtve az árulást G. Vibius Gallus Trebonianust kiáltja ki császárrá. Az új uralkodó, hogy elhárítsa magáról a gyanút, Decius ifjabb fiát, Hostilianust, kormánytársává, fogadta, leányát pedig eljegyezte az ifjú Volusianusszal, s míg Hostilianus ólt, csak kelten voltak Augustusok; Volusianusnak meg kellett elégednie a Caesar címmel. De a régi és új uralkodóház egyesülése nem tartott soká. Hostilianus 251 végén hirtelen meghalt. Utódja Volusianus lett.

Az új császár azonnal megbékült a góthokkal; zsákmányukat nem követelte vissza, a foglyokat nem váltotta ki, és megígérte nekik, hogy a régebben fizetett évpénzt ismét, megkapják. Erre Rómába sietett, hogy élvezze a békét.

Nem soká tartott. A vérszemet kapott Kniva ismét betört Moesiába, de emberére talált, meri a helytartó, a mór M. Aemilius Aemi-

lianus kiverte őt. A. hadsereg, s a sokat szenvedett tartományok, örömmel hallván e győzelmet, Aemilianust kikiáltották császárnak, s Dácia és a szomszéd Pannonia azonnal elismerték, és Gallus mégis megelégedett azzal, hogy a senatustól a haza ellenségének nyilváníttatván őt, Rhadiából és Noricumból Itáliába rendelte Valerianus seregeit Róma biztosítására. 253-ban mérték össze fegyvereiket s Gallus elesett fiával együtt. De alig győzött Aemilius, már is elbukott, katonái megölték őt a senatus iránt tanúsított engedékenysége miatt, s fejét elküldték a már közeledő Valerianusnak.

P. Licinius Valerianus előkelő, ősnemes családból származott, s 63 éves korában jut trónra. Kormányja tele volt jóakarattal; orvosolni igyekezeti a bajokat; a polgárság és katonaság igényeit iparkodott összeegyeztetni; a közigazgatási javítja és seregének élére korának legkiválóbb embereit állítván, a birodalomnak későbbi nagy uralkodói: Aurelianus, Claudius, Probus mindnyájan alatta érték el a legnagyobb katonai méltóságokat. S erre sohasem volt talán nagyobb szükség, mint épen most, midőn a birodalmat megtámadták minden oldalról. Mintha a földből termettek volna elő a vad hordák. Ily körülmények közt magának a császárnak kellett volna a védelem élén állania, de Valerianus törődött, beteges ember volt, fia Gallienus pedig nem termett reá nagy kötelességekre, s nem tudott

megállani atyjához méltóan még akkor sem, ha a gondok kisebb fele nehezedett reá.

Keleten a sassanidák támadtak, a veszedelem itt még nagyobb volt, mint nyugaton! Valérián tehát átkelt Ázsiába, s elleneinek fogóságában végezte életét.

Nyugaton sem volt sokkal másképen, de az ellenségek ezerfelé darabolva, sohasem tudtak egységesen föllépni. Kellő erő, körületekintés és kitartással ugyan sokat lehetett volna tenni, de éppen ezen tulajdonságok hiányozván Gallienusból, Gallia, Hispánia, ha nem válnak is el végleg a birodalomtól, külön császárnak hódolnak, s az meg is védi határaikat; az Al-Dunánál pedig soha egy pillanatra sem szűnik meg a harcz; markomannok, góthok s szövetségeseik, a koránok, burgundok, szarmaták dúlják Pannóniát, Dáciaiát, Mmsiát, Thracziát, Macedóniát, s a császár nem tudja megvédeni tartományait, bár a légiók szakadatlanul küzdenek, s néha szerencsével is, miként az egyes, császárokká kiáltott tábornokok életrajzaiból értesülünk. A legszerencsebb köztük Aurelia mis, a ki 258-ig viselő a főparancsnok terhes gondjait. Utódja a Traján ivadékából származó Ilpius Crinitus, majd Claudius teljes hatalommal egész illyricumban. s rendelkezik az összes thraciai, móesia, dalmáciai, pannoniai és dáciai hadakkal. De még e kiváló emberek se tudták a tartományt megmenteni.

Dimamelléki része elveszett talán már Devins halála után, vagy Gallus mondott le róla, de Aemilius megöletése után kétségtelenül oda volt. A Felföld még tartható volt egy ideig, míg az említett nagy hadvezérek állanak a sereg élén, s egy hispaniai fölirat Dacicus Maximusnak nevezi Gallienust. De daczára az egyes győzelmeknek, a területi épségét vesztett tartományt már igen laza kapocs fűzte a birodalomhoz, bár Potaissában (Torda) a legutolsó fölirat 253—260 közt kelt, tehát a följánló a légio V Macedonica parancsnoka, bizalommal tekint a jövőbe, mert befejezteti az Aozizus isten tiszteletére megkezdett, de utóbb félbe maradt templom építését. De az éremleletek nem nyúlnak le eddig; az alsó-ilosvaiak csak Philippust érik el; a tordaiak 254-ig, az Acknertől Sz. Erzsébeten (1 lammersdorf) gyűjtöttek szintén Gallienusig terjednek. Valerianus és Gallius uralkodásának kezdetén megszűnt tehát a római élet éjszakon és keleten, majd elesik Potaissa is; az erős Apulum meg tartja magát, de a dacziai külön időszámítás 11-ik évében (— 2561 megszűnik a pénzverő ház, s talán még ugyanezen évben Apulum tornyaira is kitűzik zászlaikat a barbárok. Csak a nyugati rész és a. főváros hódol még a sasoknak. Ide vonják össze a IV, V és XIII légioók legénységét. E nagy helyőrség azonban ily kis területen (Hunyad vm. nyugoti része; Krassó-Szörény és Temes vm. keleti

része) fölösleges lévén, Moesiába rendelik a dáciai hadseregnek legnagyobb részét, s a légiók 258 óta ott állomásoznak Claudius vezérlete alatt, miként maga Gallienus írja. A góthokkal való harczok azonban egy perezre se szűnnek meg, de csak a jobbparton küzdenek, Dácia miatt már nem harcolnak, azt odahagyják, a Duna balparti erősségek kivételével, s a tartományt Gallienus végső éveiben elveszettnek tekintik, bár hivatalosan még nem ismerték el a mégtörtént dolgot.

Ezt Aurelián teszi meg, midőn pannonjai harczait befejezve, kelet ura, a császár szerepét játszó Zenóbia ellen indul 271 végén. Ily nagy vállalatot kezdve, teljes biztosságban akarta látni a dunai határt, ezt pedig csak úgy érhetette el, ha véglegesen lemond Dáciáról, le a góthok javára, kik a Claudiusnál Naissusnál reájuk mért csapást nem üthetvén helyre, szívesen fogadták a békejobbot, a tartomány birtokában való elismertetésüket. Aurelián azonban a birtoklást csak akkor szentesíthette, ha rég befejezett tényről van szó, és még így sem tette föltételek nélkül, melyek alig lehettek egyebek, mint a rabszolgácul elhurczolt rómaiak kiadása, s a balparton állomásozó néhány, kétségtelenül kisebb helyőrségnek elvonulása.

A sasok jobb hazát kerestek!